



KUML 2023

KUML 2023

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Ertebøllekunstens teknik og kronologi

Nye fund fra den jyske Ertebøllekultur

AF SØREN H. ANDERSEN

Da udsmykkede genstande fra ældre stenalder stadig hører til sjældenhederne, bliver hvert nyt fund selvfølgelig modtaget med glæde og interesse – og den er ekstra stor, når der ovenikøbet er tale om flere stykker med ornamentik, som samtidig giver nye oplysninger om teknik, motiver og datering. Ved de seneste oversigter over de udsmykkede oldsager fra den jysk-fynske Ertebøllekultur¹ viste fundene en koncentration i den centrale del af Østjylland, hvor især Horsenseggen og Djursland havde mange genstande. Fundbilledet kan have flere forskellige årsager: Enten har områderne særligt mange Ertebøllebepladser med gode bevaringsforhold for organiske fund, eller også skyldes de mange fund en særlig høj arkæologisk aktivitet med mange udgravninger og aktive samlere. En tredje forklaring kan imidlertid være, at Ertebøllebebyggelsen i Midtjylland har haft en særlig rituel eller ideologisk karakter, der har givet sig udslag i frembringelsen af særlig meget kunst. Takket være de nye fund er det nu muligt at skelne mellem forskellige stilfaser, der tilsammen dækker tiden fra yngste Kongemosekultur til slutningen af ældre eller mellemste Ertebøllekultur, ca. 5500-4700 f.Kr., hvorefter Ertebøllekunsten på hjortetak og knogle brat ophører. Ved hjælp af overfladestratigrafi kan Ertebøllekunsten inddeles i en række stil- og tidsfaser, som er karakteriseret af én bestemt teknik, og samtidig viser den forøgede fundmængde, at der nu kan udskilles flere geografiske områder i det vestlige Danmark, som formodentlig afspejler forskellige samfundsgrupper i ældre Ertebøllekultur.

Hjortetaksstykket fra Stensballe Sund

Redskabet (fig. 1-2) blev indleveret til Nationalmuseet i 1956, efter at det var fundet ved industriel gravning efter muslingeskaller i Stensballe Sund i Horsens Fjord.² Der er tale om et ca. 22 cm langt, ca. 2,1 cm bredt og ca. 1,7 cm tykt redskab af kronhjortegvir, som er meget kraftigt forarbejdet og mønstret på overfladen, der er helt glatskrabet. Bearbejdningen er så omfattende, at gevirets

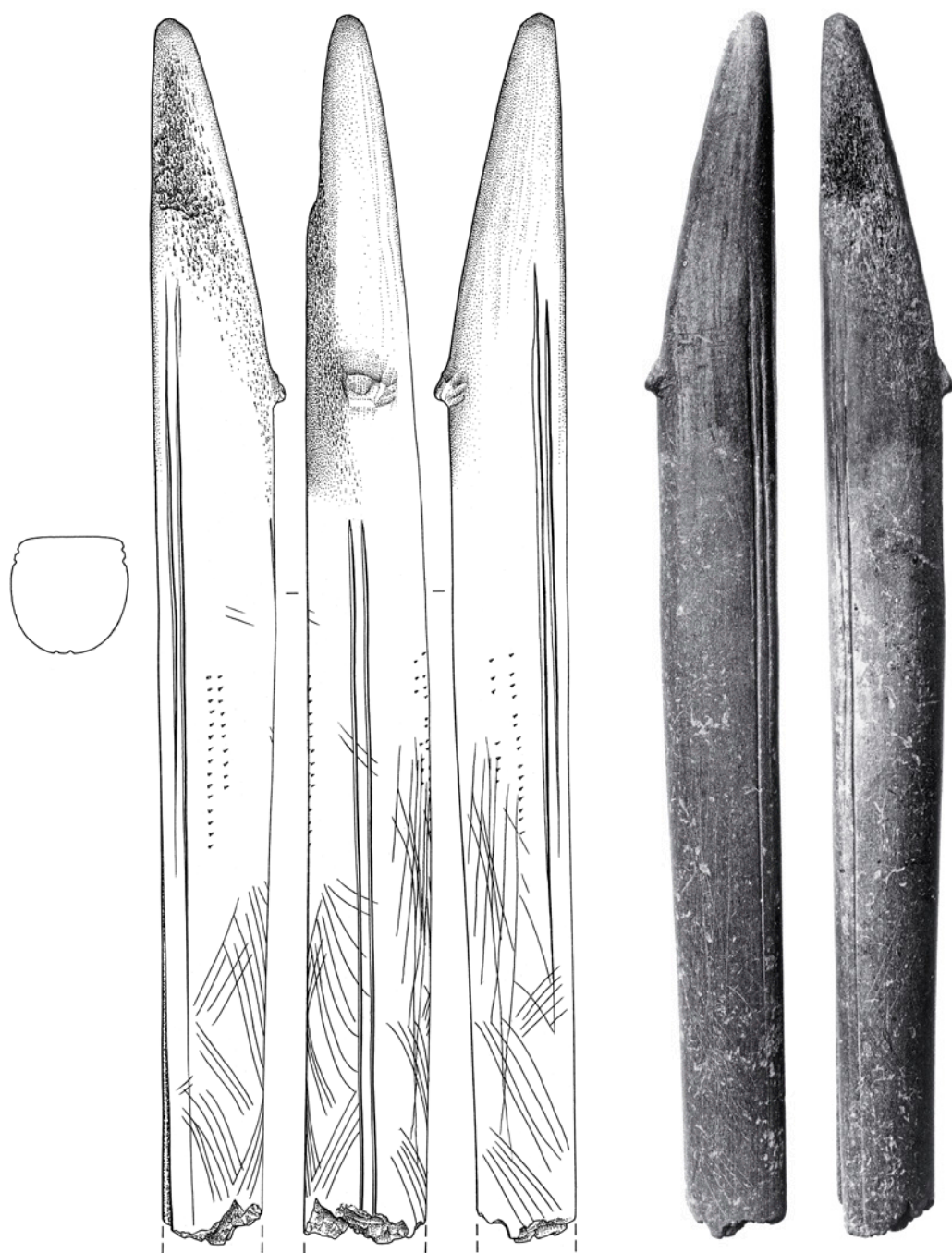


Fig. 1-2. Mønstret Ertebølleredskab af kronhjortetak. Uvis anvendelse, men måske særtype af harpun? – Tegning: O. Svendsen. Foto: Nationalmuseet. 2:3.

Ornamented antler tool from the Ertebølle culture. Function unknown, perhaps a special type of harpoon?

overflade er helt fjernet, og der er kun få spor af dets porøse indre. Farven er lysebrun, og bevaringstilstanden er fin. Omridset er aflangt med parallelle sider og kanter, som spidser regelmæssigt til mod den ene ende, der er but, mens den anden slutter i et gammelt brud. Tværsnittet er halvcirkelformet med en hvælvet overside og en flad underside. Både fra siden og ovenfra er genstanden lige og symmetrisk. Bruddet i den ene ende viser, at redskabet oprindeligt har været noget længere (fig. 1-2).

Øverst på oversiden – nøjagtig i stykkets midterakse og ca. 6,5 cm fra spidsen – er der en lille trapezformet tap, som måler ca. 5x5 mm og rager ca. 3 mm op over resten af siden. På den flade underside er der en ca. 7,5 cm lang, ca. 1,0 cm bred og ca. 0,8 cm dyb konkavitet, hvor takkens porøse materiale enten er opløst eller fjernet. Flere steder på den hvælvede side er der ornamentik, som er lavet med tre forskellige teknikker, hhv. stik i den såkaldte presseteknik, ornamentation pointillé, hvor et spidst flintstykke er banket ind i takkens overfladen, så der bliver dannet en lille fordybning, foruden mønstre indskårne i tynde, fine linjer og til slut ornamenter i bredere og lidt dybere, indskårne linjer.

Nær ved og parallelt med kanterne er der to indskårne furer, der er dybest i retning mod spidsen, og som gradvist forsvinder langs siderne; endvidere er der øverst på stykkets ryg to tilsvarende, dybt indskårne og parallelle furer i hele genstandens længde (fig. 1-2). Endelig er der to felter med fire-fem parallelle, indridsede streger, som på den ene side danner en simpel rombe og på den anden side et zigzagmønster. Disse motiver er alle lavet med en fin, tynd streg. På begge sider er der også to symmetrisk placerede felter med ca. 5 cm lange og parallelle rækker af punkter, der er udført i presseteknik. Denne teknik er sjælden i Ertebøllekulturen, men kendes først og fremmest fra fund i Vestdanmark, hvor den findes på flere jyske hjortetaksøksker, både som smalle bånd og som mere spredte stik, f.eks. fra Hevring,³ Brabrand,⁴ Kolding Fjord (to stk.)⁵ samt på et glatpoleret skaft fra Mors.⁶

En nærmere analyse af de forskellige mønstringsteknikkers relative alder ved hjælp af overfladestratigrafi (dvs. en undersøgelse af, hvilke teknikker der er skåret ind over hinanden og derved viser deres indbyrdes alder) fortæller, at presseteknikken på redskabet fra Stensballe Sund er ældst; dernæst følger teknikken med tynde, fint indridsede streger, og endelig er de kraftige, dybere furer yngst (fig. 1-2). Selvom en sådan relativ tidsfølge af de tre teknikker er sjælden på mønstrede redskaber fra Ertebøllekulturen, ses den dog på flere andre genstande, bl.a. på den mønstrede hjortetaksøkse fra Brabrand (fig. 15). Det er dog ikke muligt at sige, hvor lang tid der er gået imellem anvendelsen af de forskellige teknikker, og hvor lang tid hele mønstringsforløbet har strakt sig over, men der er nok tale om et længere tidsrum; er det sket inden for en

enkelt persons livsforløb, eller er mønstringen udført gennem flere generationer? Fundforholdet, udsmykningens motiver, kompositionen og mønstringsteknikken peger dog alt sammen på Ertebøllekulturens ældre og mellemste del, ca. 5400-4700 f.Kr.

Samtidig med ændringerne i mønstringsteknikken sker der også et skift i det foretrukne motivvalg, som går fra primært at anvende det såkaldte kornnegmotiv i en fin, tynd teknik til at indridse parallelle stegbundter, romber og krydsskraverede trekantfelter med en lidt dybere og bredere streg. Den meget omhyggelige forarbejdning og det ekstra arbejde, som er lagt i at ornamentere stykket fra Stensballe Sund, viser, at der er tale om et redskab, som ved sin udsmykning har fået en særlig betydning ud over det rent funktionelle.

Hjortetaksredskabet er et enkeltfund, som kommer fra en undersøisk, subfossil muslingebanke i den strømfyldte, inderste og smalle del af Horsens Fjord. Da fundoplysningerne desværre er sparsomme, fortæller de ikke noget sikkert om redskabets alder og anvendelse, selvom alt tyder på, at det har været brugt i eller ved havet. Et forsigtigt bud kunne være, at der er tale om en særlig harpuntype eller lanse, der har været brugt som fangstredskab? Hjortetaksredskabet fra Stensballe Sund er derfor en ny og sjælden redskabsform inden for Ertebøllekulturens materielle udrustning i Jylland. Der er samtidig tale om et redskab eller våben, som nok engang er med til at understrege den erhvervsmæssige betydning af den marine fangst i Ertebøllekulturen.

Paralleller til fundet fra Stensballe Sund

En lignende genstand er fremkommet ved udgravningen af Ertebøllebopladsen Agernæs på Nordfyn (fig. 3).⁷ Det fynske fund er velbevaret og har lysebrun, blank overflade uden ornamentik; længden er ca. 19,5 cm, og materialet er en glatslebet og kraftigt forarbejdet kronhjortetak. Stykket er fuldstændig symmetrisk med parallelle sider og spidser til mod den ene ende, der er but og med tydelige spor af at være banket flad, hvilket afviger fra stykket fra Stensballe, som er spidst. Midtpå er det en anelse smallere mod den (modsatte) ende, som er brækket af på samme måde som på stykket fra Stensballe Sund. Tværsnittet er halvcirkelformet, og øverst på den buede rygside – og lige i midteraksen – ca. 6,5 cm fra spidsen, er der også en lille tap med firkantet form, som måler ca. 8x7 mm og rager ca. 4 mm op over siden. En røntgenoptagelse viser, at tappen er presset ned i geviret. Der er også en langstrakt hulning på den flade underside, hvor gevirets porøse masse er væk. Funktionen af den lille tap er uvis, men sammenligninger med redskaber fra jægerkulturer fra istidens slutning og fra etnografiske beskrivelser peger på, at tappen kan have haft en funktion som støtte for et spyd eller harpunskæft.



Fig. 3. Redskab af kronhjortetak af samme art som fig. 1. Fra Ertebøllebopladsen Agernæs på Nordfyn. – Foto. Odense Bys Museer. 1:2.

Antler tool of the same type as shown in figure 1. From the Ertebølle settlement of Agernæs, northern Funen.

Bopladsen ved Agernæs dateres til yngre/youngste Ertebøllekultur, hvilket også underbygges af C14-dateringer, som ligger mellem 4550-3950 f.Kr.⁸ Dateringen til sen Ertebøllekultur stemmer også fint med, at dette fund kun er glatpoleret og *ikke* mønstret. Fra Ertebøllebopladsen Ølby Lyng (Østsjælland)⁹ er der også et ca. 10,5 cm langt stykke af den bagerste del af et lignende redskab. Tværsnittet er halvcirkelformet, og omridset er spidsovalt. Ca. 8,5 cm fra spidsen er der rester efter en lille firkantet tap af samme størrelse og form som på de førnævnte stykker. Dette redskab er smykket med en indridset krydsskravering i en dybskåren teknik, der løber helt ud til spidsen, og som i den modsatte ende (ved bruddet) slutter med en tværgående og rundtløbende række af små, tætstillede streger (fig. 4). Fra samme boplads er der yderligere et beslægtet redskab, som er lavet af albuebenet fra et elsdyr. I det aflange, spidsovale redskab er der også en lille tap af samme form og størrelse som på stykkerne fra Stensballe Sund og Agernæs (fig. 5).

Til trods for de generelt fine bevaringsforhold for organiske materialer på mange Ertebølleboplads er man imidlertid konstatere, at der er tale om en meget sjælden redskabsform, som ikke tidligere har været beskrevet; fundene

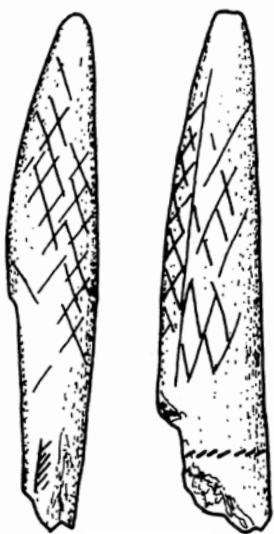


Fig. 4. Brudstykke af et tilsvarende redskab som fig. 1-3 fra Ertebøllebopladsen Ølby Lyng, Østsjælland. Illustrationen (fra Liversage 1966) er desværre tegnet i en skæv vinkel, således at den karakteristiske tap ikke er fremhævet. – Efter Liversage 1966, 226-227, fig. 3. th.; Petersen 1971, 36. 1:2.

Fragment of a similar tool to those in figures 1 to 3 from the Ertebølle settlement of Ølby Lyng, eastern Zealand. The illustration is unfortunately drawn from an oblique angle, so the characteristic 'peg' is not clearly seen.

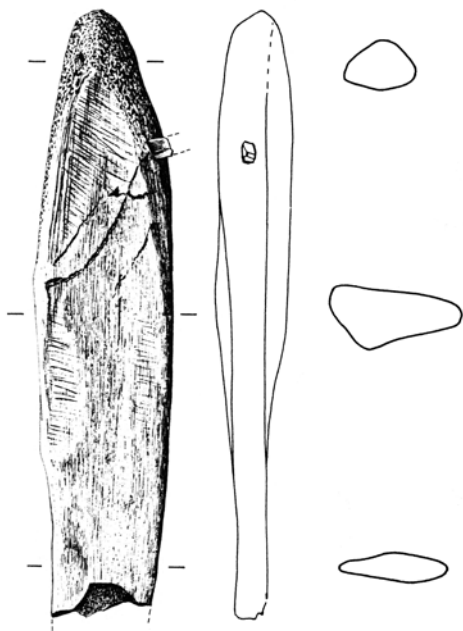


Fig. 5. Beslægtet redskab fra Ølby Lyng. Råmaterialet er i dette tilfælde et stykke albueben af elsdyr. – Efter Petersen 1971. 1:3.

Related tool from Ølby Lyng. The raw material in this instance was the ulna of an elk.

viser, at den har været kendt i det meste af Ertebøllekulturens udbredelsesområde og i både ældre og yngre Ertebøllekultur; derimod kendes redskabstypen ikke fra Ertebøllebopladsene i Nordjylland, Skåne og fra Nordtyskland.¹⁰ Det er som nævnt vanskeligt at bestemme disse stykkers funktion. Formen gør det nærliggende enten at tolke dem som en særlig harpuntype eller en del af et mere komplekst fangstredskab. Samtidig viser skaderne, at disse redskaber har været udsat for kraftige belastninger, som har medført brud.

I den forbindelse er det interessant, at der fra Agernæs bopladsen også kendes tre andre hjortetaksharpuner, som viser, at fangst af fisk og marine pattedyr har været et vigtigt led i erhvervet på denne lokalitet, hvilket også gælder for erhvervet på Ølby Lyng.¹¹ At redskabsformen er så sjælden i bopladssammenhænge, kan netop skyldes, at der er tale om et fangstredskab, som på samme måde som harpunerne har haft større chancer for at gå tabt ude i jagtområderne end på bopladserne.

Andre, nye fund fra Ertebøllekulturen i Jylland

Ud over redskabet fra Stensballe Sund er der i de seneste år også fremkommet flere andre mønstrede Ertebøllerredskaber i Horsens Fjord og på Djursland. I et par tilfælde er der dog ikke tale om nye fund, men derimod om genstande, som tidligere er fremkommet ved industriel skallegravning, men som først for nylig er kommet til fagets kendskab (fig. 6, 7, 11 & 12).¹²

Et af disse fund er en skævægget hjortetaksøkse (rosentype), som er ca. 19 cm lang; ved basis er bredden ca. 5,4 cm, og tykkelsen er ca. 4 cm, og skafthullets diameter er ca. 1,8 cm. Råmaterialet er geviret af en ung kronhjort (fig. 6).

Farven er gulhvid, og bevaringstilstanden er fin – kun på et smalt, langsgående stykke er der tæring af overfladen i form af små gruber. Øksens overflade er glatskrabet og har langsgående ridser og bølger fra arbejdet med at fjerne gevirets oprindelige, ru overflade, som kun ses et enkelt sted. Æggen er knust, og øksen må oprindeligt have været længere, for den er brækket i det oprindelige skafthul, hvorefter der er boret et nyt. Fra skafthullet og ca. 12-13 cm frem mod æggen er overfladen næsten helt dækket af mønstring, mens resten er blank; flere steder er der imidlertid svage spor efter andre, næsten bortslidte mønstre (fig. 6).

Nogle mønstre er skåret over ved skafthullet; dvs. at de er indridset, *før* øksen blev repareret og fik boret et nyt skafthul (fig. 6). Der er altså tale om et ældre, meget slidt og genbrugt redskab, hvilket den skårede æg også tyder på. Denne økse knytter sig derfor til en lille gruppe af mønstrede Ertebøllerredskaber, som er blevet repareret efter skader og slid; det gælder f.eks. også spidsen af et boremønstret skaft fra Snaptun ved udmundingen af Horsens Fjord.¹³ Hjortetaksøksens udsmykning er en blanding af flere forskellige motiver: Der er to langsgående rækker af det velkendte motiv kornneget foruden to smalle og et lidt bredere langsgående zigzagbånd; ved skafthullet er der to-tre indridsede romber. Dertil kommer også spor efter andre motiver, bl.a. tre trekanter, der er blevet delvist bortskåret, da det nye skafthul blev boret, foruden tre felter med tætstillede bundter af parallelle streger (fig. 6). Det kan ikke helt afvises, at de nævnte overskårne trekanter oprindeligt kan have været romber. Alle



Fig. 6. Mønstret hjortetaksøkse fra Horsens Nørrestrand, Østjylland. – Tegning: P. Brejnholt. 2:3.

Ornamented antler axe from Horsens Nørrestrand, eastern Jutland.

motiverne er indskåret med en fin, tynd streg og dækker i nogle tilfælde ind over hinanden, hvilket fortæller, at ornamentikken er lavet i flere omgange, men inden for den samme stilfase i Ertebøllekulturens kunst.

Den blanke overflade og den omfattende udsmykning samt genbrugen viser tilsammen, at der er tale om et særligt og værdsat redskab, som både er blevet meget slidt igennem sin brugstid og samtidig er blevet udsmykket med flere forskellige ornamentter, men desværre er det hverken muligt ved hjælp af overfladestratigrafi at skelne alderen mellem de forskellige motiver eller den samlede mønstringsperiode. Denne økse tilhører en lille, eksklusiv jysk-fynsk gruppe af blankslidte og meget udsmykkede hjortetakssøkker; det gælder f.eks. fundene fra Torpegaard,¹⁴ Bogø Nor,¹⁵ Skærbæk¹⁶ og Lerkenfeldt Å.¹⁷ Fra Sjælland kendes en beslægtet økse med fladedækkende mønstring (bl.a. med et enkelt kornneg) fra Værebro Å.¹⁸

Det andet mønstrede redskab fra Horsens Fjord er et spinkelt skaft af en kastetak fra en ung kronhjort (fig. 7). Ved basis er en stump af den første sprosse bibeholdt, således at der er dannet et kort og markant (retvinklet) fremspring både mod takkens overflade og dens længderetning (fig. 7). Skaftet er velbevaret og hvidgult; længden er ca. 35,5 cm, og tykkelsen ved basis er ca. 4,5x3,3 cm. Overfladen er glatskrabet fra ca. 5 cm fra rosenkransen og helt ud til spidsen, hvis yderste del er brækket af. Her er der ridser, som går nogle få cm hen over skaftet, hvilket tyder på, at det har været brugt til at stikke eller trykke ind i et hårdere materiale. Midt på dets konkave side er der en ca. 9 cm lang udsmykning med en tynd, indridset streg (fig. 7); motiverne er det velkendte kornneg, som på dette skaft danner et enkelt langsgående felt af 13-14 tætstillede, parallelle motiver og korte grupper af tynde, parallelle streger, der følger efter kornnegene. De enkelte motiver er indskåret med en så stor regelmæssighed og ensartethed, at mønstringen giver indtryk af at være én samtidig og samlet komposition. Dette er usædvanligt, for på andre Ertebøllegenstande med mange mønstre er det sjældent, at mønstrene er lavet på én gang, men det må imidlertid understreges, at det til trods for motivets regelmæssighed selvfølgelig ikke kan udelukkes, at hele mønsterbåndet er resultatet af en rækkefølge af enkeltvis og ensartede indridsninger. Kompositionen følger takkens længderetning, og de enkelte motiver er indridset på tværs af denne – en kompositions måde, som netop er karakteristisk for meget af Ertebøllekulturens kunst.

Hjortetaksskafter er en jævnlig forekommende type på Ertebøllekulturens større bopladser, men dette skaft adskiller sig fra de øvrige fund ved både at være kortere, på en mere spinkel tak og endelig også med den omfattende udsmykning, som er det største mønsterfelt med flest kornneg på et hjortetaksskaft i Jylland. Netop i overgangen mellem ældre og yngre Ertebøllekultur

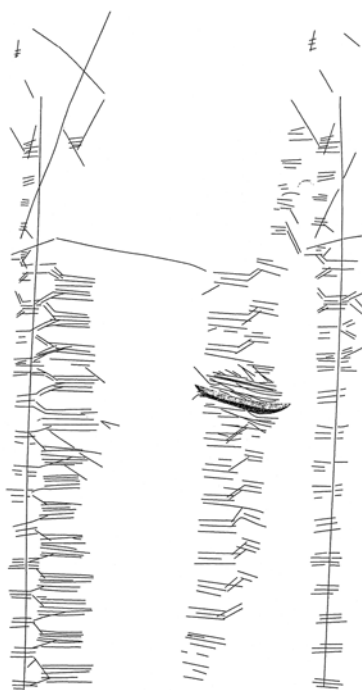


Fig. 7. Mønstret skaft fra Stensballe Sund i Horsens Fjord.
– Tegning: P. Brejnholt. 1:2. Foto: Moesgaard Museum.

Ornamented antler shaft from Stensballe Sund in Horsens Fjord,
eastern Jutland.

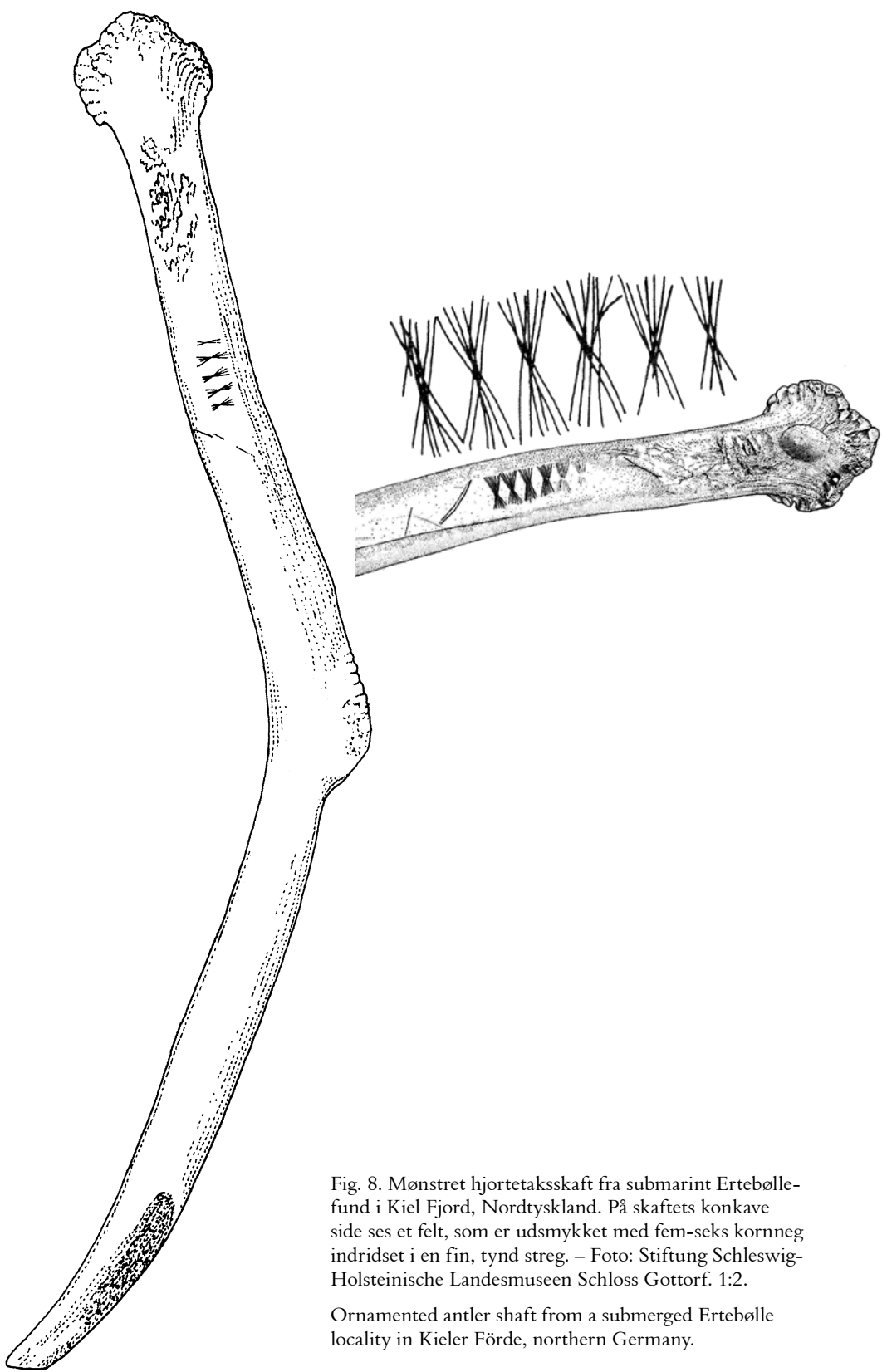


Fig. 8. Mønstret hjortetaksskaft fra submarint Ertebølle-fund i Kiel Fjord, Nordtyskland. På skaftets konkave side ses et felt, som er udsmykket med fem-seks kornneg indridset i en fin, tynd streg. – Foto: Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen Schloss Gottorf. 1:2.

Ornamented antler shaft from a submerged Ertebølle locality in Kieler Förde, northern Germany.

sker der et skifte fra mønstrede skafter til stykker, som kun har en blankpoleret overflade; denne ændring ses særligt tydeligt på kulturens hjortetaksskafter, men også på hjortetaksøkserne m.m.¹⁹ Skaftets form og udsmykning daterer det til ældre Ertebøllekultur, ca. 5400–4700 f.Kr. Hjortetaksskafter udsmykket med dette motiv er sjældne og findes kun i to tilfælde, hhv. det nye fund fra Horsens Fjord og et lignende skaft fra et submarint Ertebøllefund ved Ellerbek i Kiel Fjord (fig. 8). Disse to skafter er meget beslægtede, da de begge er på spinkle (unge) takker med en kort sidesprosse og med indridsede grupper af kornneg på takkens konkave side. Tilsammen danner de to skafter en egen lille gruppe.

Den karakteristiske vinkelformede tap ved basis er et sjældent træk, som ellers kun kendes i nogle få tilfælde fra andre jyske fund af hjortetaksskafter, f.eks. fra Kolding Fjord (fig. 9)²⁰; fra Sjælland er der bl.a. et tilsvarende skaft fra Ertebøllebopladsen Bergmansdal nær Helsingør.²¹ Udformningen med den vinkelformede tap er en variant af hjortetaksskafterne, hvor hovedparten ellers slutter i en plan flade med et skråtgående hul; i flere tilfælde er der også boret et lille øje i kanten af basis. Skafterne med den korte, vinkelstillede tap minder formmæssigt meget om kastetræ fra yngre palæolitikum (fig. 10).²² Dermed er det ikke hævdet, at de danske skafter med en sådan tap også har været kastetræ, blot er der en interessant formmæssig lighed mellem disse to redskabsgrupper. Hertil kommer, at til trods for at sæl- og hvaljagt har været almindelig i Ertebøllekulturen, så har sikre fund af kastetræ fra de mange bopladsfund med gode bevaringsforhold været påfaldende få; kun fra Ronæs Skov og Agernæs er der fundet redskaber, som forsøgsvis er tolket som kastetræ.²³ Hvis de nævnte skafter enten har været benyttet som kastetræ i forbindelse med havjagt eller har været en del af sådanne våben, så bliver denne fundmangel derfor i nogen grad lukket og forklaret ved denne tolkning af (nogle) af hjortetaksskafterne.

De to nye fund fra Horsenseggen er fremkommet ved gravning efter muslingeskaller ved hhv. Horsens Nørrestrand (hjortetaksøksen) og fra Stensballe Sund (skaftet) i Horsens Fjord. Selvom oplysningerne er behæftet med lidt usikkerhed, så stemmer de imidlertid godt med redskabernes ensartede og velbevarede overflade og hvidgule farve. Fra det samme område kendes også flere ældre fund af mønstrede Ertebøllegenstande, bl.a. en hjortetaksmejsel med kornneg og en harpun af rådyrgevir med et fladedækkende netmønster.²⁴

De to nye Horsensfund følger sig fint ind i en større gruppe af hjortetaksredskaber fra Ertebøllekulturen, som er udsmykket med kornneg-motivet. Det er et udpræget vstdansk motiv med en koncentration i det midtjyske område, men kendes dog også som enkeltfund fra andre landsdele, f.eks. fra Korsør Nor,²⁵ Åmosen,²⁶ Værebø Å, Kiel Fjord (fig. 8)²⁷ og muligvis Brandenburg i Nordtyskland.²⁸ De nye fund underbygger endnu en gang, at kerneområdet



Fig. 9. Skaft fra det store Ertebøllefund i Kolding Fjord. Museet på Koldinghus nr. 1663. – Foto: Moesgaard Museum. 1:2.

Shaft from the large Ertebølle locality in Kolding Fjord, southern Jutland.

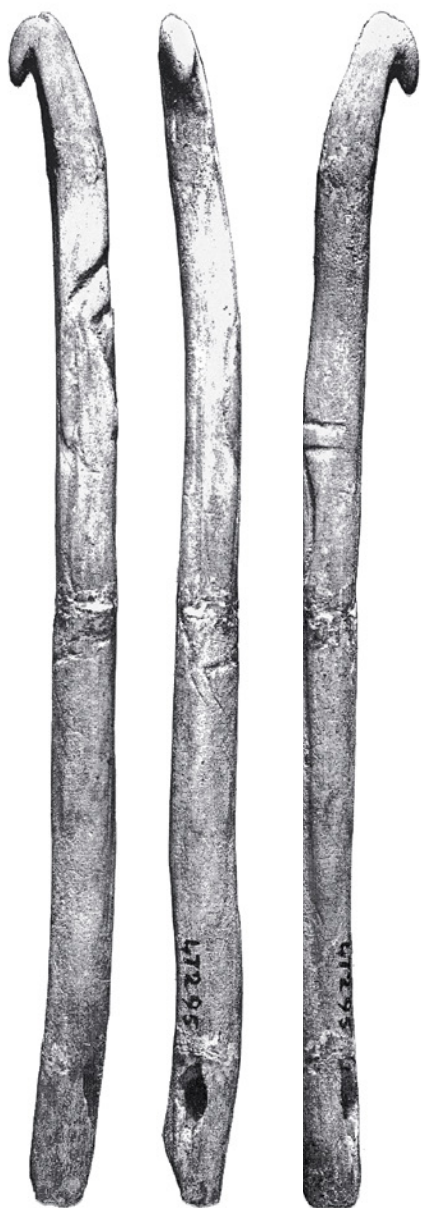


Fig. 10. Senpalæolitisk 'kastetræ' af rensdyrtak fra den senpalæolitiske grotte, Mas d'Azil i Sydvestfrankrig. – Her efter Stodiek 1993, Tafel 51. 2:3.

Late Palaeolithic 'throwing stick' of reindeer antler from the cave of Mas d'Azil in south-west France.

for dette motiv ligger i det centrale Østjylland; nord for Randers Fjord findes motivet kun i Vesthimmerland, og det er ikke registreret i Sønderjylland; de fåtallige stykker fra Sjælland og Nordtyskland er formodentlig spor af udveksling mellem øst og vest. Netop i Ertebøllekulturen har vi klare tegn på udveksling mellem landsdelene øst og vest for Storebælt, f.eks. benringen af urokseknogle fra Karlsgab i Sydsjælland²⁹ og ravsmykket fra Fælleseje Tørvemose på Lolland³⁰ – begge er østdanske fund, men som formodentlig oprindeligt stammer fra Jylland. Udvekslingen er selvfølgelig også gået den modsatte vej, dvs. fra

Sjælland til Fyn-Jylland, f.eks. er der en hjortetaksøkse fra Tybrind Vig, hvis geometriske udsmykning peger mod Sjælland,³¹ og udsmykningen på den velkendte flintægddolk fra Flynderhage³² har kompositions- og motivmæssige paralleller med et mønstret hjortetaksskaft fra Åmosen.³³

En rigdom af udsmykkede fund

Horsenseggen udmærker sig både i Danmark og Nordeuropa ved en rigdom af udsmykkede fund fra Ertebøllekulturen. Foruden de omtalte genstande er der nu fremkommet flere andre nye fund af mønstrede redskaber. Det drejer sig dels om endnu en mønstret hjortetaksøkse fra en submarin Ertebølleboplads ved Nørrestrand i Horsens Fjord (fig. 11),³⁴ dels et brudstykke af et skaft (fig. 12).³⁵

Hjortetaksøksen er en slidt økse af rosentype med glat overflade. Omkring skafthullet er der på den ene side to felter med fint indridset ornamentik, hhv. med krydsskravering og streger, som stråler radiært ud fra skafthullet (fig. 11 nederst). På øksens modsatte side er der spor efter ca. seks smalle bånd af parallelle rækker af tætstillede små halvbuer og punkter, som er trykket ind i gevirets overflade (ornamentation pointillé) (fig. 11 øverst). Udsmykningen med punkter og halvbuer er så små, regelmæssige og tætstillede, at man næsten får indtryk af, at disse motiver muligvis er lavet med et stempel? Båndene går på tværs og skråt af øksens længderetning, og to bånd er dækket af (senere) indridsede streger (som altså må være yngre end trekantbåndene); det er desuden karakteristisk for disse mønsterbånd, at den ene punktrække er lidt kraftigere end den anden. Flere af mønsterbåndene er næsten bortslidt, hvilket tyder på, at øksen har været i brug i lang tid, efter at udsmykningen er udført; sliddet på overfladen kan dog også skyldes, at øksen er blevet skyllet rundt af havet. Dens type og fundforholdene daterer den til ældste eller ældre Ertebøllekultur.

Denne hjortetaksøkse er på flere måder et interessant fund. For det første er ornamentikken på den ene side omkring skafthullet meget beslægtet med mønstringen på en anden, tidligere publiceret Ertebølleøkse fra Horsens Havn (fig. 13)³⁶, hvilket vil sige, at de to økser er fundet inden for kort afstand af hinanden (ca. 1 km); den ensartede mønstring og deres geografiske nærhed er næppe tilfældig, men kan – med forsigtighed – måske tyde på ideologisk kontakt eller en social gruppering mellem Ertebøllebopladserne i Horsens Fjord? Teknikken, motivet og kompositionen med de smalle, tværgående mønsterbånd i stikteknik er sjældne i Vestdanmark, men kendes dog i beslægtet udformning fra en anden gruppe østjyske hjortetaksøkser (fig. 14, 15 & 16). På flere af disse økser er punktrækkerne (på samme måde som på det nye fund fra Stensballe Sund) også dækket af senere indridsede stregmotiver i enten en

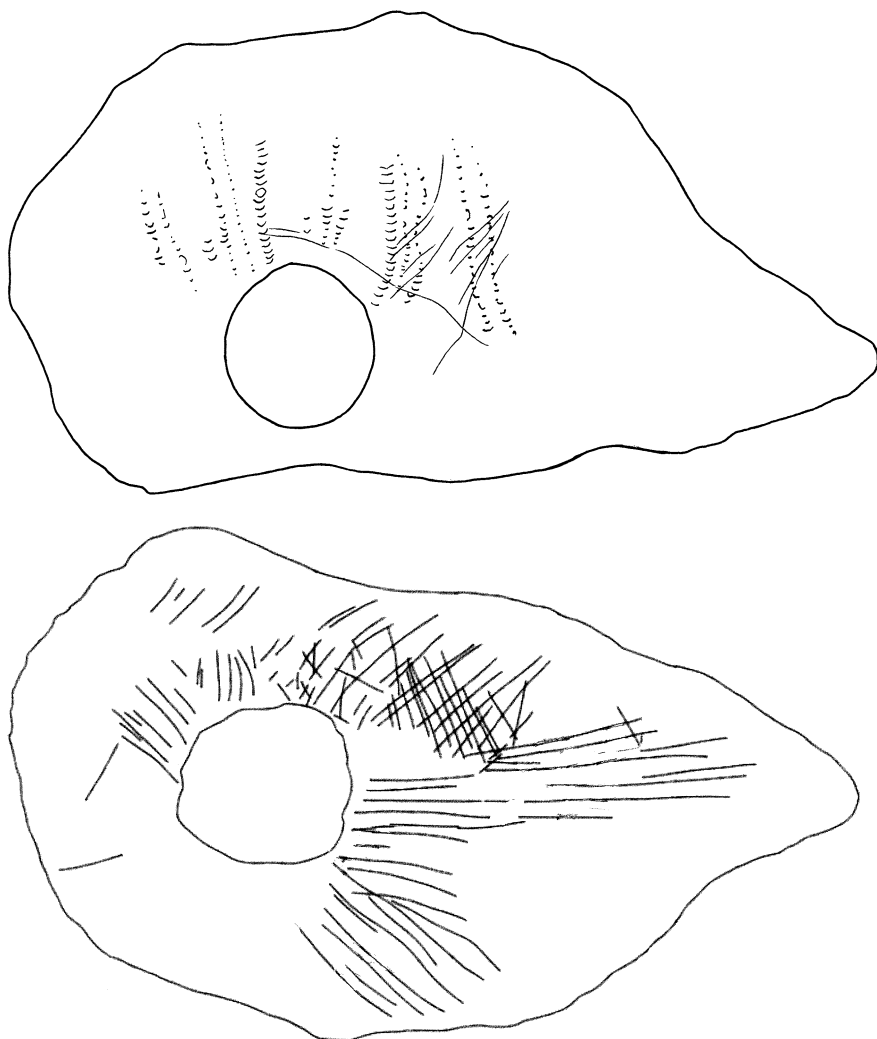


Fig. 11. Bredsiderne af mønstret hjortetakssøkse (rosentype) fra submarin boplads ved Nørrestrand i Horsens Fjord, Østjylland. – Tegning: A.S. Jensen (nederst) og E. Wolf (øverst). 1:2

Both sides of an ornamented antler axe ('rosen type') from a submerged settlement at Nørrestrand in Horsens Fjord, eastern Jutland.

fin, tynd eller mere dybskåret teknik, hvilket fortæller, at punktrækker altså hører til blandt de ældste motiver – måske det ældste? – i Ertebøllekulturens forskellige udsmykningsfaser.

Blandt de nye Ertebøllefund fra Horsens Fjord er der også et stykke af et glat-skrabet hjortetaksskaft med to udsmykkede felter med dybt indskårne motiver (fig. 12). Det ene viser en stor rombe, som er delvis udfyldt med krydsskravering, mens det andet mønster er et langsgående motiv af to parallelle bølgelinjer (fig.

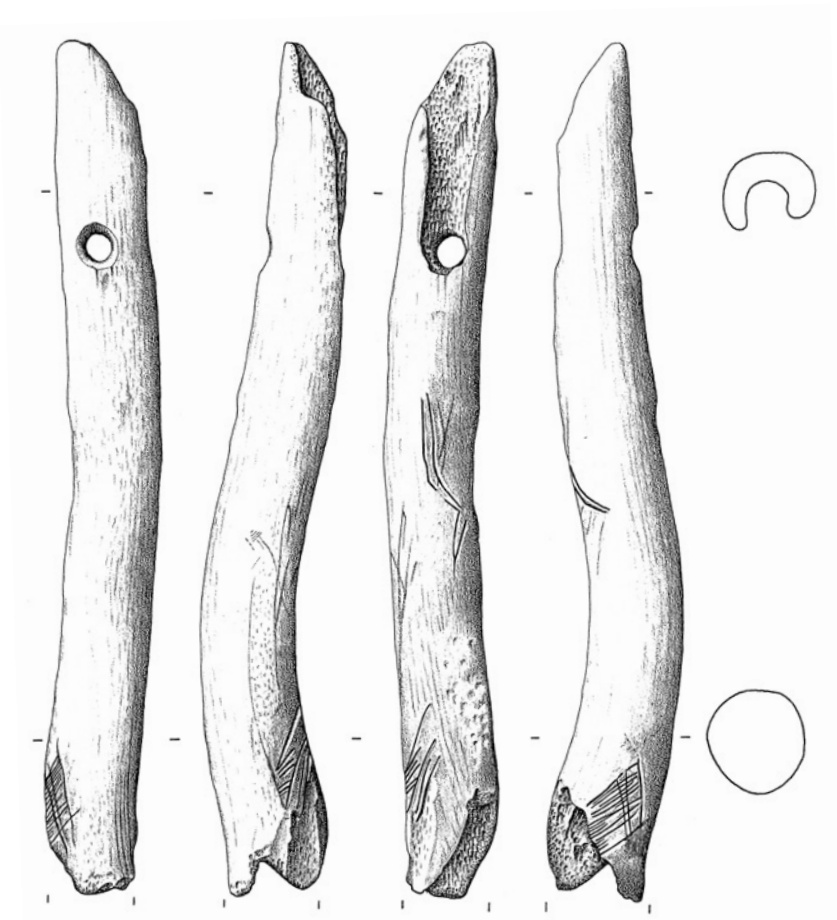


Fig. 12. Brudstykke af mønstret hjortetaksskaft fra Jensnæs, Horsens Fjord. Motiverne er udført med en dyb, bred teknik. – Tegning: L. Hilmar. 1:2.

Fragment of an ornamented antler axe from Jensnæs in Horsens Fjord, eastern Jutland.

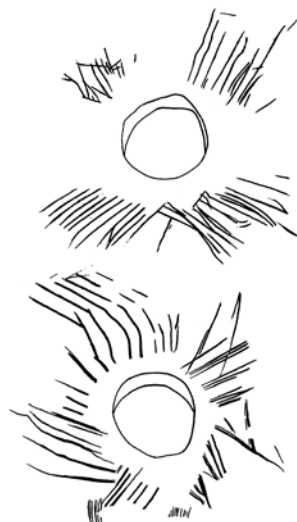
13); den anvendte teknik (dyb indridsning) viser, at mønsteret er udført i en sen fase af Ertebøllekulturen. Skaftet er et enkeltfund fra en submarin Ertebølleboplads ved sydvestkysten af Jensnæs i den østlige del af Horsensfjorden.

Endelig skal nævnes, at der ved udgravningen af bopladsen Hjarnø Sund også er fundet to mønstrede hjortetaksøkser af rosentype.³⁷ Begge har glat-skrabet overflade og er udsmykket med en langsgående streg, som med regelmæssige mellemrum skæres af korte tværstreger; på den anden økse er der to felter af tynde, parallelle streger svarende til den mønstrede hjortetaksøks fra Tybrind Vig,³⁸ og det andet felt er med otte korte, parallelle linjer, som til den ene side afsluttes i et felt af uregelmæssige, delvis parallelle streger, og alt er indridset i en fin, tynd teknik. Fundforholdene og øksetyperne daterer begge til ældre eller ældste Ertebøllekultur.



13. Hjortetaksøkse fra Horsens Havn – udsmykket med indridsede grupper af parallelle streger, der løber radiært ud fra skafthullet. – Her efter Andersen 1981, 10-11, fig. 2. 1:2.

Antler axe from Horsens harbour decorated with incised groups of parallel lines, which 'radiate' out from the shaft hole.



De nye jyske fund omfatter også en slank hjortetaksøkse fra Ertebøllebopladsen Jesholm på Norddjursland.³⁹ Dens overflade er delvis glatskrabet, og mellem skafthullet og æggen er der indridset flere forskellige mønstre (fig. 17). For det første (og ældst) er der et langsgående felt af fire-fem tætstillede, tværgående grupper af korte streger (der er beslægtet med kornneg-motivet), som er indskåret med en tynd, fin teknik. På øksens side er der også et zigzagbånd af fint indridsede parallelle linjer. Hertil kommer et mere uregelmæssigt felt med korte, skråtgående, parallelle streger og krydsskravering. På langs af siden er der flere dybt indskårne linjer, som skærer igennem den fine mønstring; hvor disse linjer rammer æggen, danner de en oval med flere parallelle streger, som tilsammen dækker ægfladen; denne form for udsmykning er et sjældent træk, men findes på nogle få hjortetaksøkser, bl.a. fra Tybrind Vig; denne ornamentik ses også på ægfladen af en T-formet hjortetaksøkse fra Ertebøllebopladsen Rosenhof i Holsten.⁴⁰ Hjortetaksøkse fra Jesholm er et vigtigt fund, da den både daterer de nævnte mønstringsteknikker, og fordi bopladsen er C14-dateret til ældre Ertebøllekultur; samtidig er der tale om en særlig type (smal) hjortetaksøkse, som er karakteristisk for ældre Ertebøllekultur i Østjylland.⁴¹

Ved udgravningen af Ertebøllebopladsen Lystrup I i den fossile Egådal er der også fundet en hjortetaksøkse af rosentype, hvis overflade både er glatskrabet og forsynet med et krydsskraveret mønsterfelt, der er indridset med en fin, tynd streg (fig. 18 tv.). Fra denne boplads er der desuden en benspids med korte stregbundter (fig. 18 th.) og en Ertebølleharpun af rådyrtak (type C)⁴² med spor af et simpelt stregmønster i en fin teknik. Den svarer til en tidligere publiceret harpun med et fladedækkende netmønster fra Horsens Fjord. Begge fund viser altså, at også rådyrtakharpuner er blandt de Ertebølleredskeber, som

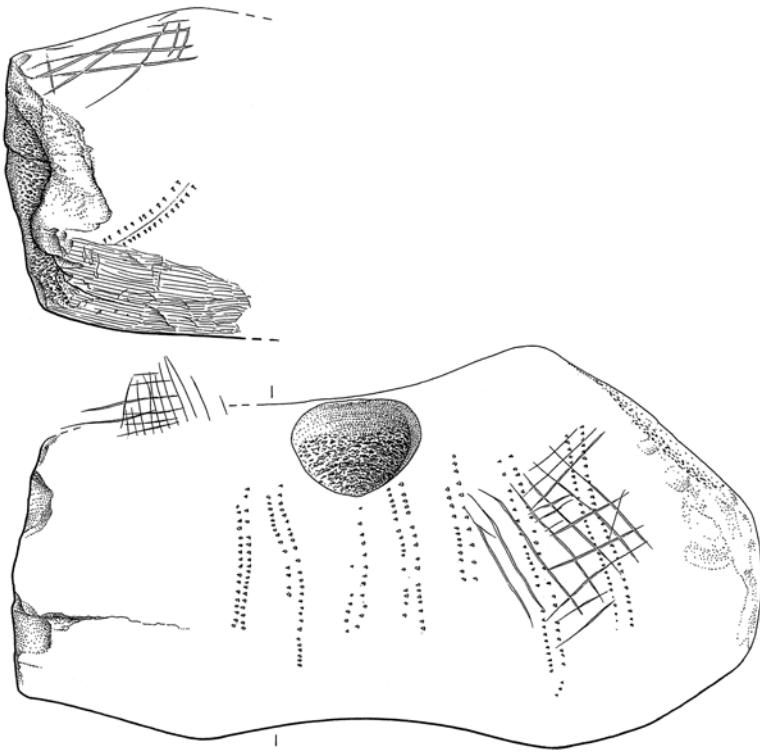


Fig. 14. Hjortetaksøkse med meget slidt ægparti fra Hevring. Overfladen er blank og er udsmykket med syv tværgående bånd i punktteknik; to af båndene er dækket af et krydsskraveret felt udført i en dybere, bredere teknik. Øksen er et enkeltfund fra marine, atlantiske aflejringer. – Tegning: O. Svendsen. 1:2.

Antler axe ('rosen type') with extremely worn edge. Its surface is smooth and decorated with seven transverse bands in point ornamentation: two of the bands are covered by a cross-hatched panel executed with deeper, broader lines. The axe is a stray find from marine deposits of Atlantic date.

blev udsmykket. Kulturlaget på Lystrupbopladsen er C14-dateret til perioden ca. 5400-5000 f.Kr., dvs. ældste Ertebøllekultur.⁴³

Den glatskrabede rosenøkse (fig. 19), der er fundet på bopladsen Frederiksdal ved Kysing Fjord, har to felter nær skafthullet med indridsede korte og parallelle streger, som er indskåret med en fin, tynd teknik. Øksen er dateret til yngste Kongemose- eller ældste Ertebøllekultur og giver dermed – på samme måde som fundene fra Lystrup I-bopladsen – en alder på både ornamenteringsteknikken med fine, tynde streger og motivet (et krydsskraveret felt), som er almindeligt på mange andre hjortetaksøkser.⁴⁴

Til slut skal også nævnes et brudstykke af en boremønstret benkniv fra bopladsen Dyngby III mellem Aarhus og Horsens Fjord (fig. 20).⁴⁵ Der er tale om et ca. 2 cm langt, 1 cm bredt og ca. 0,3 cm tykt hvidbrændt knogle-



Fig. 15. Punkt- og stregmønstret hjortetaksøkse fra Brabrand (*locus classicus*), (tv.); 1:2 efter Th. Thomsen og A. Jessen 106, 23, fig. 5. Th. forstørret (3:1) udsnit af ornamentikken. Det fremgår tydeligt, at punktteknikken er 'overstreget' (yngre) af indridsede linjer i en fin, tynd teknik. – Foto: Moesgaard Museum.

Left: Point- and line-ornamented antler axe from Brabrand (*locus classicus*) (x0.5). Right: Close up (x3) of section of ornamentation. The point ornamentation is clearly 'overlain' by later ornamentation executed in thin, fine lines.

stykke, hvis sider er mønstret med rækker af små indborede gruber. På den ene side danner hullerne et bredt zigzagbånd, mens de på den anden side viser en menneskelignende figur (fig. 20). Der er tale om et stykke af en mønstret kniv af samme slags, som bl.a. kendes fra Norslunds lag 3,⁴⁶ kvindegraven ved Dragsholm,⁴⁷ Sandhuk på Sydsjælland⁴⁸ og Gåsemose ved Viby i Østjylland.⁴⁹

Stykket fra Dyngby III er vigtigt, da det er et af de meget få jyske fund med et sikkert fundsted, og samtidig daterer det boreornamentikken og menneskemotivet til ældre Ertebøllekultur.⁵⁰ Boremønstring i Ertebøllekulturen i Jylland er endnu aldrig fundet på samme genstand som de øvrige streg- og stikteknikker og findes kun på benknive og hjortetaksskafter (teknikken er f.eks. aldrig fundet på hjortetaksøkser). I det hele taget er boreornamenterede genstande fra den jyske Ertebøllekultur meget få og kendes kun fra Midtjylland. Det lille fundtal og deres begrænsede geografiske forekomst kan enten skyldes

en tidsmæssig forskel, at boreornamentikken f.eks. er ældre end de øvrige teknikker, eller at disse få jyske genstande måske er et resultat af udveksling og stammer fra andre landsdele, hvorfra der er flere fund af boremønstrede Ertebøllegenstande, f.eks. fra bopladsen Bergmansdal i Nordsjælland, som er dateret til ca. 5000 f.Kr.⁵¹

Det geografiske område med Ertebøllekunst er nu også blevet udvidet til at omfatte Vesthimmerland. Fra Lerkenfeldt Å, hvorfra der tidligere er fundet en Ertebølle-hjortetaksøkse med et indridset, skraveret trekantfelt, er der også en kraftigt mønstret hjortetaksøkse af rosentype, hvis overflade er tæt dækket af mange indridsede motiver, bl.a. kornneg, netværk af tætstillede romber og zigzaglinjer, som er udført med en fin, tynd teknik; omkring skafthullet er disse motiver dækket af serier af dybere og bredere indskårne linjer (fig. 21).⁵² Øksen tilhører gruppen af blankslidte og meget udsmykkede hjortetaksøkser, hvorpå der ses to teknikker.

Til slut skal omtales en lille gruppe på fire rosenøkser, som alle er karakteriseret ved, at partiet omkring skafthullet og nakken er glatskrabet, mens resten af overfladen stadig har gevirets oprindelige, uregelmæssige overflade; herved har man opnået en markant kontrast mellem den glatskrabede og den ru gevir-overflade (fig. 22). Grænsen mellem den glatskrabede og nubrede overflade er markeret på alle økserne med en dybt indskåret, rundtløbende fure (fig. 22). Det er selvfølgelig et åbent spørgsmål, om der i disse tilfælde kan tales om ornamentik, men stykkernes fuldstændig ensartede bearbejdning og geografiske forekomst tyder på, at der er tale om en særlig regional udsmykning;

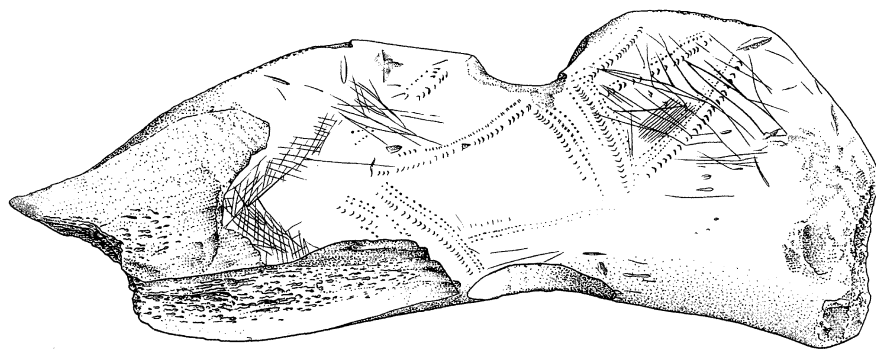


Fig. 16. Punktmønstret hjortetaksøkse fra Ertebøllefundet i Kolding Fjord. Udsmykningen består af otte bånd af stik, som er dækket af felter af parallelle linjer udført i en fin, tynd teknik på samme måde som på øksen fra Brabrand (fig. 15). – Her efter Andersen 1981, 25, fig. 12 nederst. 1:2.

Point-ornamented antler axe from the Ertebølle locality in Kolding Fjord. The ornamentation comprises eight bands of stabs, which are covered by panels of parallel lines executed in thin, fine lines in the same way as on the axe from Brabrand.

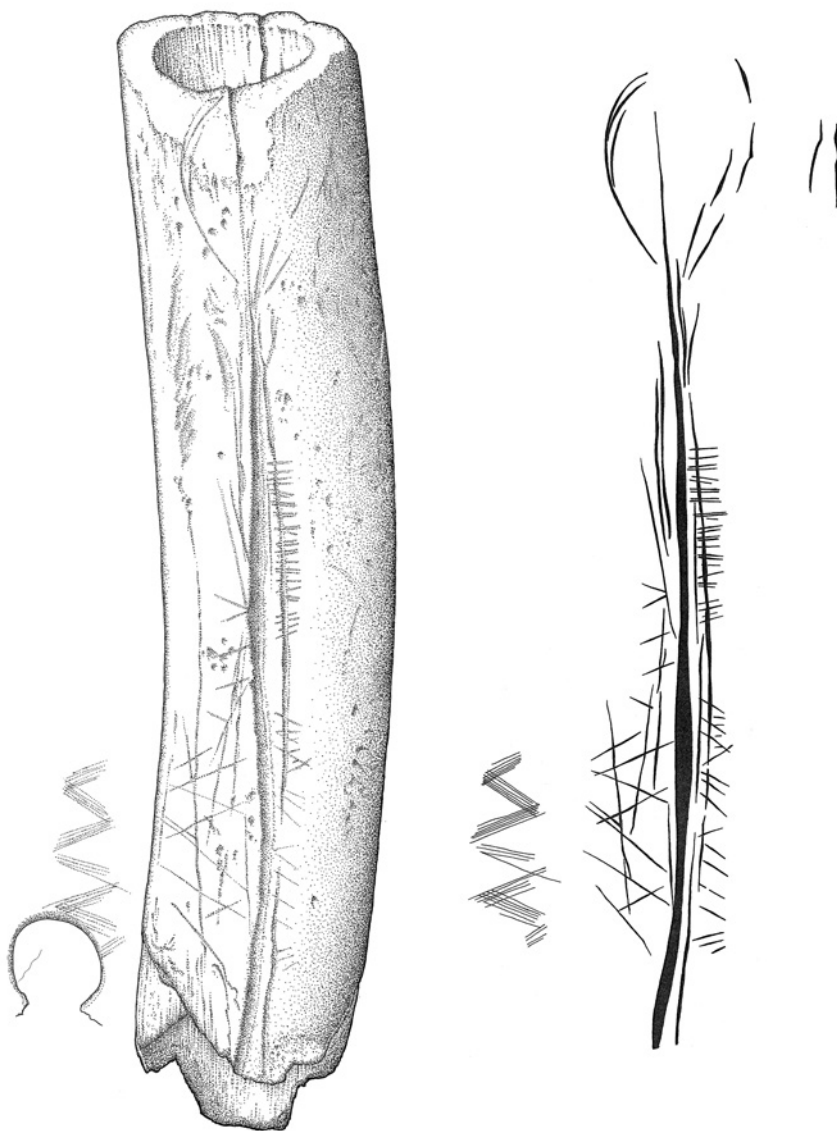


Fig. 17. Mønstret hjortetaksøkse fra Ertebøllebopladsen Jesholm, Norddjursland. Øksen, der er lavet på en tynd hjortetak, er en karakteristisk type for ældre Ertebøllekultur i Østjylland. – Tegning: J. Jepsen. 2:3.

Ornamented antler axe from the Ertebølle settlement of Jesholm, northern Djurland. The axe, which is made from a slender antler, is a characteristic type for the Early Ertebølle culture in eastern Jutland.

de få fund giver desværre ikke nogen klar datering af denne forarbejdning; blot fortæller øksernes type (rosenøkser), at der er tale om fund fra ældre eller mellemste Ertebøllekultur. Den dybskårne teknik tyder på, at der måske er tale om eksempler på den yngste kunst på Ertebølletidens hjortetaksøkser?

På øksen (fig. 22) fra et submarint Ertebøllefund i Alssund er der ud over et glatskrabede parti yderligere fire felter med hhv. to og tre korte og dybt indridsede, tværgående streger og et andet felt med fem-seks parallelle, indridsede, skråtgående streger i en tynd teknik; fundforholdene, den dybe indridsnings-teknik og øksens type kan kun give en grov datering til ældre Ertebøllekultur, men i en yngre teknikfase (fig. 22).

Fra køkkenmøddingen Nederst (Kolindsund) er der et større brudstykke af en tilsvarende rosenøkse (fig. 23). Den skal dateres til ældre Ertebøllekultur.⁵³

Fig. 24 viser en lignende, men helt opslidt hjortetaksøkse, der er fundet ved

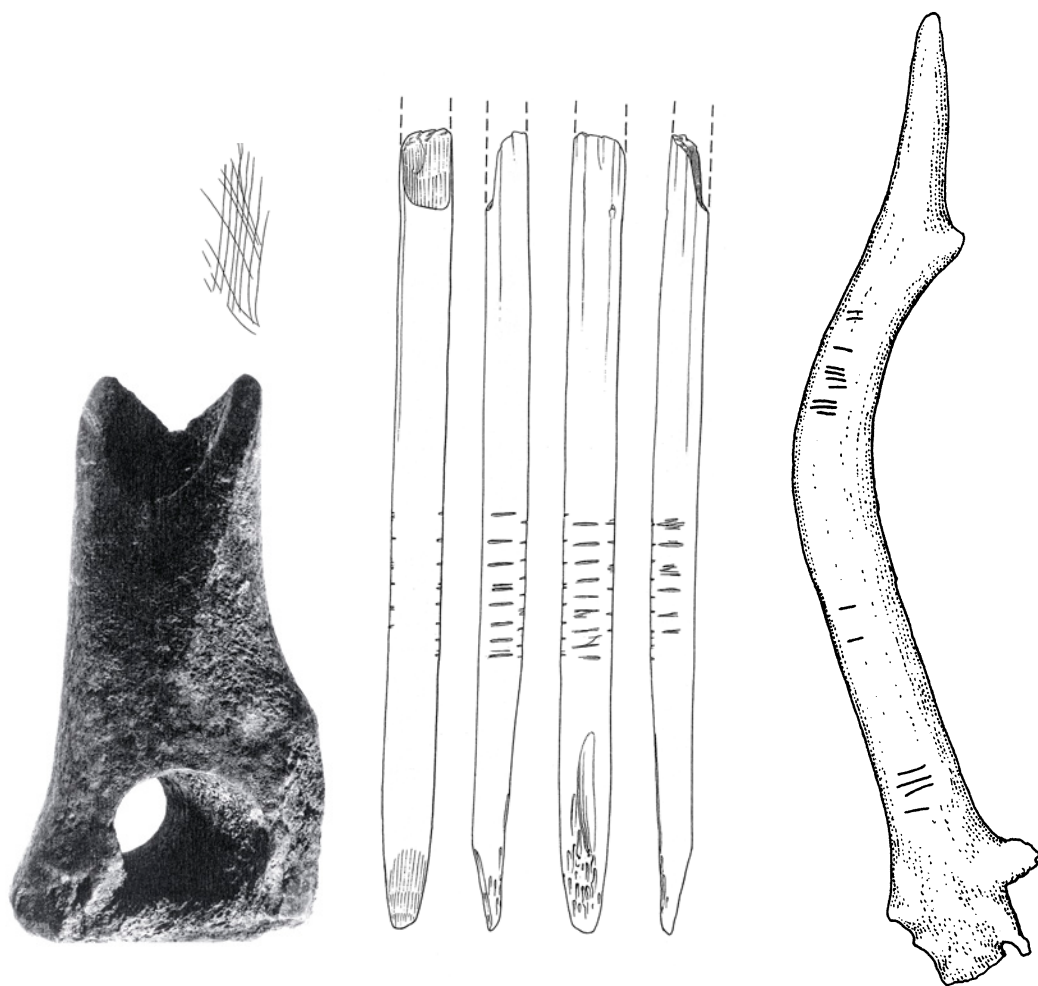


Fig. 18. Mønstret hjortetaksøkse fra bopladsen Lystrup I. På øksen ses et felt med kryds-skravering, som er indridset i en fin, tynd teknik. Ældre Ertebøllekultur. Endvidere ses en benspids og en harpun mønstret med korte tværgående streger.

Ornamented antler axe from the settlement of Lystrup I. The axe is covered by a panel with cross-hatching executed in thin, fine lines.

udgravning på Brabrandbopladsen.⁵⁴ Den har også den samme glatskrabede nakke som de foregående, og fundoplysningerne og øksetypen daterer den til ældre/mellemste Ertebøllekultur. Endelig er der en tilsvarende rosenøkse fra den klassiske køkkenmødding ved Meilgaard, hvor den blev fundet i 1895 (fig. 25).⁵⁵ På det tidspunkt var der kun foretaget undersøgelser i den nordlige del af denne køkkenmødding, et område, som senere er C14-dateret til ældre eller mellemste Ertebøllekultur; endelig skal nævnes en hjortetaksøkse med et beslægtet glatskrabet nakkeparti fra Kolind.⁵⁶ Ud fra fundforholdene må denne økse også dateres til ældre Ertebøllekultur.

Fundforholdene og øksetyperne daterer også denne redskabsgruppe til ældre eller mellemste Ertebøllekultur, og tilsammen danner disse hjortetaksøkser ligeledes en geografisk afgrænset østjysk gruppe (fig. 26). Fra Sjælland kendes beslægtede hjortetaksøkser, hvis overflade er udsmykket med rækker af ovale fordybninger i overfladen eller firkantede felter, som enten er glatskrabede eller ubehandlede.⁵⁷

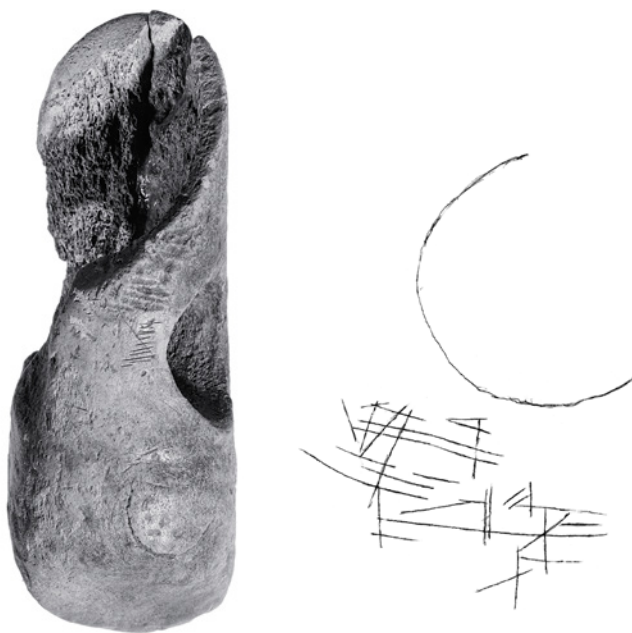


Fig. 19. Mønstret hjortetaksøkse (rosentype) fra bopladsen Frederiksdal i Kysing Fjord, Østjylland. Bopladsen tilhører yngste Kongemosekultur/ældste Ertebøllekultur, ca. 5500 f.Kr. – Foto: Moesgaard Museum. Tegning: O. Svendsen. 1:2.

Ornamented antler axe ('rosen type') from Frederiksdal in Kysing Fjord, eastern Jutland. The settlement dates from the Late Kongemose/Early Ertebølle culture, c. 5500 BC.

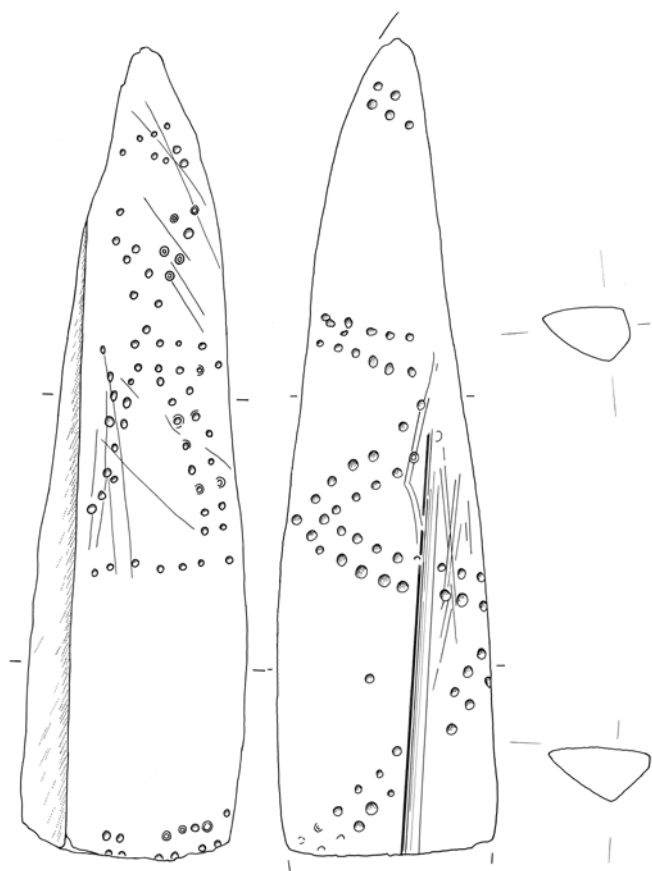


Fig. 20. Brudstykke af benkniv, hvis sider er udsmykket med små borede gruber, der på den ene side danner zigzagbånd og på den anden en menneskelignende figur. Fra Ertebøllelokaliteten Dyngby III, der er C-14-dateret til ældre Ertebøllekultur. – Her efter Andersen 2004, 18, 22 og fig. 8. – Tegning: P. Brejnholt. 5:1.

Fragment of a bone knife, the sides of which are decorated with small, drilled pits, which form a zigzag band and a human-like figure. From the Ertebølle locality of Dyngby III, which is dated to the Early Ertebølle culture.

Geografiske og tidsmæssige grupper

Fordi antallet af mønstrede Ertebøllegenstande i Jylland fortsat øges, begynder fundene nu at danne mere tydelige geografiske og tidsmæssige grupper med beslægtede motiver, kompositioner og teknikker. Samtidig tyder de mange genstande fra Midtjylland på, at denne fundkoncentration måske ikke er tilfældig, men kan afspejle en særlig regional ideologi, som giver sig udtryk i udsmykkede redskaber med bestemte motiver og på den måde også er med til at markere denne egns ideologiske særpræg. Langt hovedparten af de mønstrede Ertebøllegenstande fra Jylland og Fyn er hjortetaksøkser (ca. 75 stk.), men også

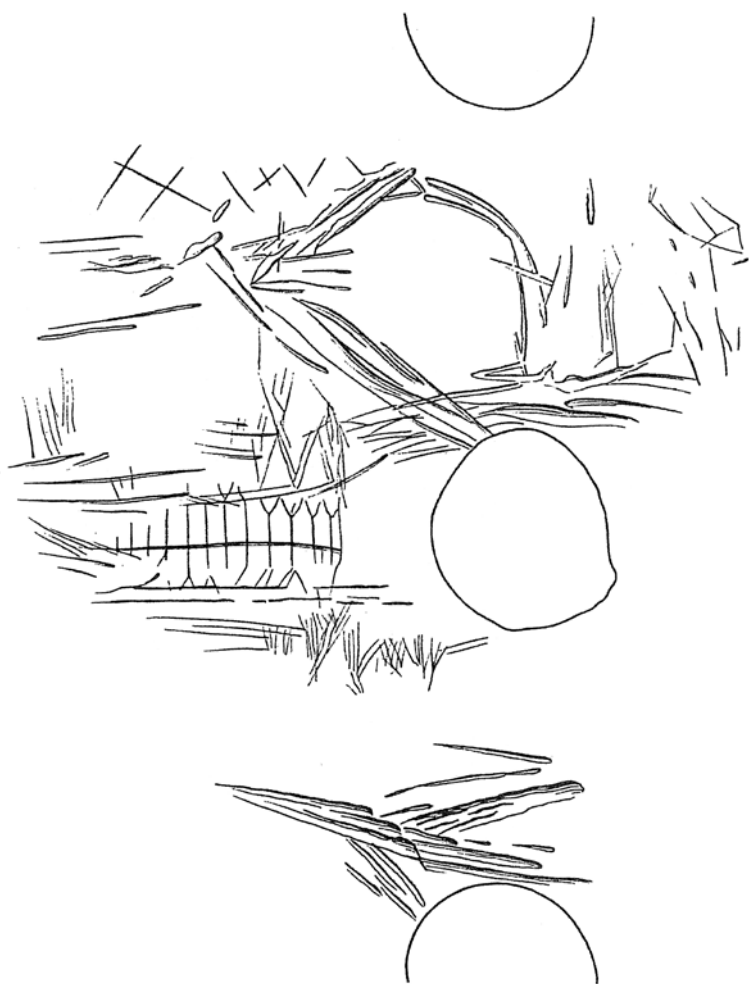


Fig. 21. Udtægning af den fladedækkende ornamentik på mønstret hjortetaksøkse (rosen-type) fra Lerkenfeldt Å, Vesthimmerland. – Tegning: O. Svendsen. 1:1.

Drawing of the surface-covering ornamentation on an ornamented antler axe ('rosen type') from the watercourse Lerkenfeldt Å in western Himmerland.

lange hjortetaksskafter (ca. 15 stk.), korte skafter (to stk.) og rådyrharpuner (to stk.) udsmykkes; hertil kommer ravsmykker, lerkar og åreblade af træ – genstandsgrupper, som ikke inddrages i denne artikel.

1) Et regionalt østjysk motiv er udsmykningen af smalle bånd i prikteknik; dette motiv og teknikken er et af de ældste i Ertebøllekulturen (fig. 26).

2) Kornneg-motivet er et andet (og lidt yngre) regionalt motiv, som er typisk for det vestdanske område. Det kan være kombineret med bundter af korte, parallelle streger. Det er næsten altid kun hjortetaksøkser, som er udsmykket med dette motiv, der er fundet på ca. 25 genstande; kun i to tilfælde er det på skafter og i et tilfælde på en mejsel. Motivet er langt overvejende udført som fine og tynde indridsede linjer på en glatskrabet overflade.

3) Et tredje – måske yngste – motiv er hjortetaksøkser med glatskrabet nakkeparti, som også er afgrænset til Østjylland (fig. 26).

De ovennævnte motiver er i Jylland afgrænset sydpå ved Kolding og mod nord omkring Randers og er i den retning sammenfaldende med lokale udformninger af andre redskabsformer, f.eks. skiveøkser, og er derved med til at markere et regionalt skel mellem den midt- og nordjyske Ertebøllekultur. Samtidig er udbredelsen af disse mønstertyper med til at understrege det velkendte skel i Storebælt i den materielle kultur mellem det øst- og vestdanske Ertebølleområde.⁵⁸



Fig. 22. Hjortetaksøkse fra submarint Ertebøllefund i Alssund, Sydjylland. Partiet omkring øksens nakke og skafthul er glatskrabet, og samtidig ses sæt af korte, dybskårne tværstreger. Ældre Ertebøllekultur. – Foto: Moesgaard Museum. 2:3.

Antler axe from a submerged Ertebølle settlement in Alssund, Southern Jutland. The section around the butt and the shaft hole has been scraped smooth, while ornamentation is evident in the form of short, deeply incised transverse lines. Early Ertebølle culture.

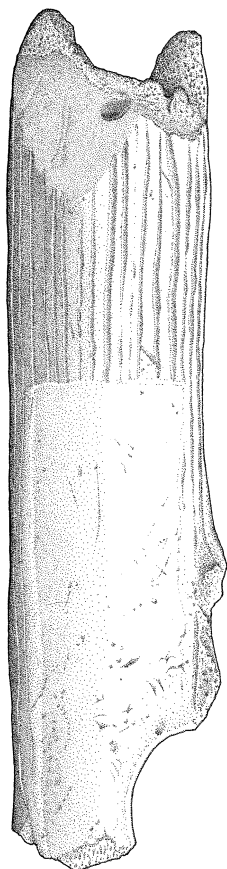


Fig. 23. Brudstykke af hjortetaksøkse med glatskrabet parti omkring skafthul og nakke. Fra køkkenmøddingen Nederst i Kolindsund, Djursland. Ældre Ertebøllekultur. – Tegning: J. Jepsen. 1:2.

Fragment of an antler axe with a smooth-scraped section around the shaft hole and butt. From the Nederst kitchen midden in Kolindsund, Djursland. Early Ertebølle culture.

Datering af teknikker og motiver

Langt hovedparten af de mønstrede Ertebøllegenstande er enkeltfundne hjortetaksøkser og skafter, der har usikre fundoplysninger, hvilket medfører vanskeligheder med at datere disse genstande. Imidlertid er det ved hjælp af overfladestratigrafi lykkedes at udarbejde en relativ kronologi af mønstrings-teknikkerne og motiverne. Hertil kommer også nye fund med mere sikre fundoplysninger og naturvidenskabelige dateringer.

De ældste motiver er uregelmæssige, krydsskraverede felter, som er udført i en teknik af indridsede, tynde linjer, f.eks. Lystrup I og Frederiksdal. Lidt yngre er ornamentation pointillé-teknikken, som benyttes til mønstre af smalle bånd på hjortetaksøksernes overflade. Teknikken med små indborede gruber hører også til de ældste teknikker og kan først og fremmest dateres i Jylland ved brudstykket af en benkniv fra Norslund lag 3 til ca. 5200 f.Kr.⁵⁹ og det nye fund fra Dyngby III fra ældre Ertebøllekultur (fig. 19). Lidt yngre eller samtidig er kornneg-motivet og zigzagbånd. Disse motiver er skåret med en så

fin og tynd streg, som kan være så svag, at mønstrene ofte er meget vanskelige at erkende og næsten kan være fjernet af senere slid. Herefter følger en teknik med lidt bredere og dybere, indridsede linjer, som danner langsgående rækker af romber; yngst er indridsede bånd omkring hjortetaksøksernes skafthul og økser med glatskrabet nakkeparti. Derefter kan vi ikke med sikkerhed datere andre metoder til udsmykning af Ertebøllegenstande i hjortetak og dyreknogle.

Mønsterkompositionen er langt overvejende struktureret på langs af genstandene, og de enkelte motiver står i de fleste tilfælde på tværs af stykkernes længderetning, men kan også følge den; i de ældste kunstfaser findes mønstringen (f.eks. kornneg) næsten altid enten på hjortetaksøksernes sideflade



Fig. 24. Hjortetaksøkse fra Brabrand (*locus classicus*). Øksens nakke og området omkring skafthullet er glatskrabet. Ægpartiet er stumpet som følge af kraftigt slid. Ældre Ertebøllekultur. – Tegning: L. Hilmar. 1:2.

Antler axe from Brabrand (*locus classicus*). The butt and area around the shaft hole are scraped smooth. The edge is blunt due to heavy wear. Early Ertebølle culture.

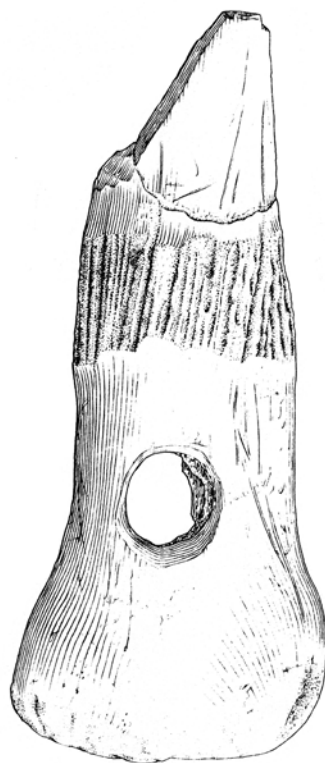


Fig. 25. Hjortetaksøkse med glatskrabet parti omkring skafthullet og nakken. Fra køkkenmøddingen ved Meilgaard, Djursland. Ældre Ertebøllekultur. – Tegning: O. Svendsen. 1:2.

Antler axe with smooth-scraped section around the shaft hole and butt. From the Meilgaard kitchen midden. Early Ertebølle culture.

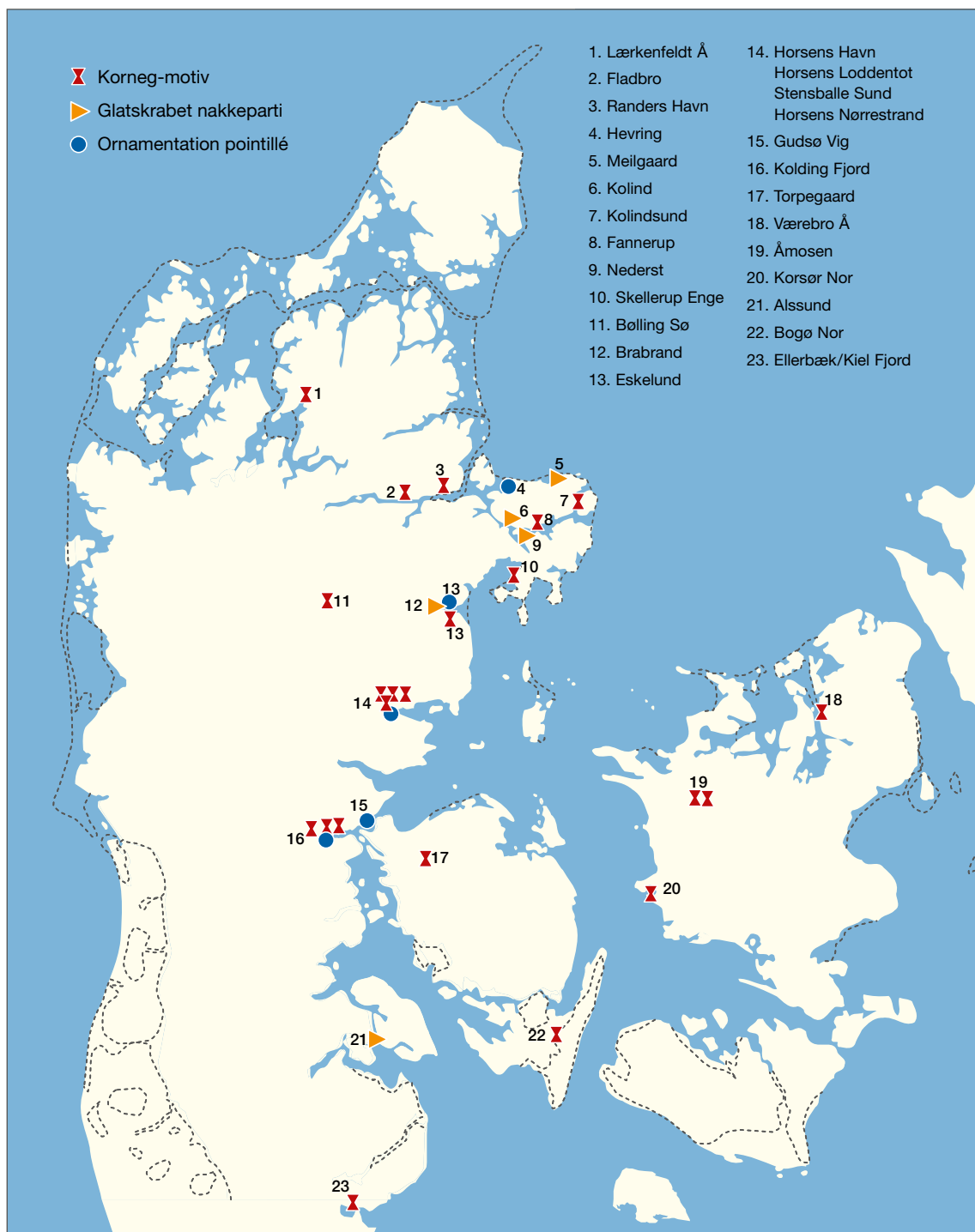


Fig. 26. Kort over forekomsten af Ertebølleredskeer med kornneg-motiv, smalle bånd i ornamentation pointillé og hjortetaksøksker med glatskrabet nakkeparti.

Distribution in Jutland of Ertebølle tools bearing the wheatsheaf motif and narrow bands ornamented in *pointillé technique*, as well as antler axes with a smooth-scaped butt section.

mellem skafthul og æggen eller i ganske få tilfælde omkring skafthullet; den dybe teknik findes oftest omkring skafthullet og ved sporene efter afsavede sprosser; i den yngre fase findes mønstringen især omkring skafthullet (fig. 27).

Dateringen af de mønstrede Ertebøllerredskaber viser, at stort set alle de udsmykkede stykker af hjortetak og knogle skal dateres til perioden fra yngre Kongemosekultur over den ældre og mellemste Ertebøllekultur, dvs. fra ca. 5600-4700 f.Kr. Udsmykningen af Ertebøllekulturens økser og skafter i Vestdanmark ophører stort set omkring ca. 4700 f.Kr. Dvs. at der fra begyndelsen af yngre Ertebøllekultur er et skift fra mønstrede til ikke mønstrede redskaber. Mønstringen af hjortetak og knogle kan være overført til andre 'emner' eller materialer. I yngre Ertebøllekultur findes udsmykning kun på keramik og de bemalede og udskårne paddelårer, som tilsyneladende herefter bliver de nye objekter for ornamentik; udsmykningen i yngre Ertebøllekultur kan imidlertid også have omfattet kroppen, dragten foruden genstande af fletværk og skind – materialer, som ikke er bevaret.

Skiftet i udsmykningen på kulturens redskaber af hjortetak og knogle er en markant ændring i forhold til de mange forudgående århundreders måde at udsmykke disse materialer på. Det må derfor også betyde et skifte – et traditionsbrud – måske i ideologien på dette tidspunkt (ca. 4700 f.Kr.), som desuden også er tidsmæssig sammenfaldende med en nedgang i antallet af jordfæstegrave.

Dette tidsmæssige sammenfald *kan* være tilfældigt, men er særlig interessant, da det ligeledes er samtidig med fremkomsten af en række nye genstandstyper i Ertebøllekulturens materielle verden, typer, som peger mod syd og sydøst, f.eks. keramikken, T-formede hjortetaksøkser og benringe. Det må betyde, at dette tidspunkt afspejler en langt dybere forandring i Ertebøllekulturens samfundsstruktur og ideologiske tankesæt, end vi hidtil har antaget, hvor vores fokus stort set kun har været rettet mod de typologiske og tekniske ændringer i redskabsinventaret (se note 58).

Lever man i et stort territorium, hvor der også er andre grupper, og hvor man ikke kan være til stede alle vegne, er det nødvendigt med klare, tydelige symboler og kendetegn til identifikation, f.eks. kunst. Er man derimod i en situation med et fast territorium, som anerkendes af andre grupper, er sådanne symboler unødvendige, hvorfor mængden af symboler forsvinder. Dette kan være en forklaring på bortfaldet af væsentlige sider af Ertebøllekulturens kunst omkring 4700 f.Kr.

Tilsyneladende sker der altså ikke kun vigtige ændringer i Ertebøllekulturens materielle udrustning omkring 4700 f.Kr., men også en mere dybtgående ideologisk og samfundsmæssig ændring, der giver sig udtryk i betydelig færre grave og et ophør af udsmykning af hjortetaksøkser og skafter.

Tolkning

Tolkningen af Ertebøllekulturens motiver er usikker, men den regionale forekomst af de enkelte mønstre viser, at deres betydning har været kendt og forstået inden for lokale områder, der kan have afspejlet en gruppeidentitet eller et samfundsnetværk – måske med en beslægtet ideologi? Det hyppigste motiv er kornneget, som oftest er det eneste ornament på redskaberne, og samtidig adskiller motivet sig klart fra de andre strengt geometriske mønstre og derfor snarere må være et symbol med et andet værdiindhold eller betydning end de øvrige motiver. Da det også i mange tilfælde forekommer sammen med andre motiver, skal dets regionale udbredelse næppe alene ses som udtryk for et grænsedragende tegn, for i så fald ville et enkelt 'tegn' have været tilstrækkeligt. Kornneget er snarere ét blandt flere udtryk for et andet, bestemt værdiindhold end de øvrige mønstre, og dets betydning har været afhængig af antallet af enheder i mønstersættene. Den vekslende hyppighed kan derfor efter min mening tyde på, at der er tale om noget, som kunne opregnes i varierende antal, f.eks. enten byttedyr, jagtepisoder, krigshandlinger eller lignende.

De udsmykkede hjortetaksøkser kan også inddeles i grupper:

- 1) En lille gruppe af meget slidte økser, som har været i brug i lang tid, og som har flere successive og delvis overlappende mønstre med forskellig teknik, komposition og motiver.
- 2) En større gruppe, som kun er lidt slidt og enten med få eller et enkelt motiv af et mere individuelt præg.

Den førstnævnte gruppe er antagelig de rituelle/magiske stykker, som har været i brug i lang tid, mens den anden (større) gruppe er de mere individuelle, identitetsmarkerende genstande med en forholdsvis løs mønsterstruktur og en kort anvendelsestid. Som eksempler på den førstnævnte gruppe er økserne fra Bogø Nor, Skærbæk, Torpegård, Horsens Nørrestrand og Lerkenfeldt Å. Fordi hjortetaksøkserne med mange successive mønstringer ikke er fuldstændig ens, tyder det på, at der ikke har været sociale styringsmekanismer bag udsmykningen, men at den mere afspejler personlig smag. Heraf følger også, at betydningen af de forskellige motiver kan have haft forskellige betydninger. En regional inddeling af det tidlige mesolitiske materiale fra Maglemosekulturen er f.eks. baggrunden for en tolkning af sociale territorier.⁶⁰

Nogle af de mønstrede genstande er tydeligvis redskaber, som i nogle tilfælde og igennem et langt tidsrum har indgået i handlinger, der både har medført gentagne indridsninger af mønstre og samtidig et slid, hvorved overfladen både er blevet blank, og hvor mange motiver samtidig er blevet mere eller mindre udvisket. Anvendelsen har for denne gruppes vedkommende strakt sig over et så langt tidsrum, at både mønstringsteknikken og motiverne er

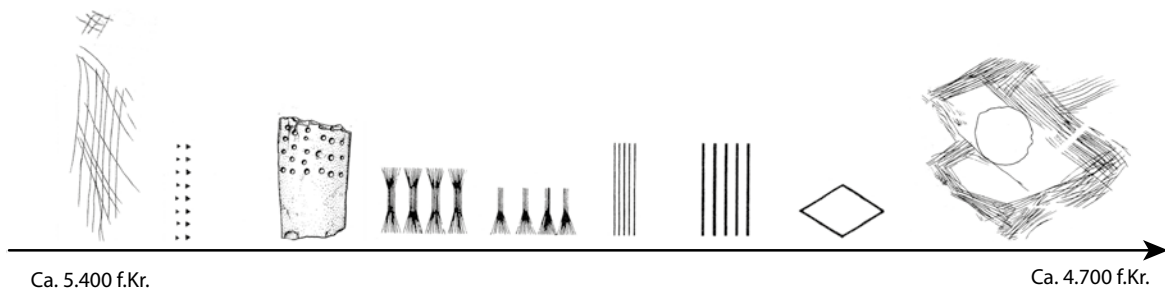


Fig. 27. Forsøg på en relativ datering af de anvendte mønsterteknikker i ældre Ertebøllekultur i Vestdanmark.

Diagram showing the relative dates of the decorative techniques employed during the Early Ertebølle culture in western Denmark.

skiftet flere gange. Overfladen på disse (rituelle) redskaber har tilsyneladende fungeret som en væg eller en tavle, hvor der gentagne gange er indridset mønstre, hvilket tyder på, at disse genstande enten har haft en særlig ideologisk eller rituel betydning i en længere periode, hvilket også understreges af den blankslidte overflade og de delvist bortslidte motiver. Som en parallel til denne fremgangsmåde kan der peges på væggene i de sydeuropæiske huler med istidsmalerier, hvor de samme flader gentagne gange er blevet brugt til malerier og ridninger. At så forholdsvis få Ertebøllegenstande af hjortetak (i modsætning til kulturens samlede mængde af sådanne redskaber) er mønstrede, tyder på, at de mønstrede stykker også har haft en anden funktion eller værdiindhold ud over de ikkemønstrede. De udsmykkede hjortetaksøkser symbolske/rituelle betydning understreges også af den omstændighed, at der i to tilfælde er fundet (mønstrede) hjortetaksøkser i samtidige Ertebøllebegravelser, f.eks. fra Fannerup, grav 2 (Djursland), og ved Nederst (Djursland)⁶¹ og en ikkemønstret hjortetaksøkse fra Strøby Egede (Østsjælland)⁶² samt i en hundegrav fra den sydsjællandske Ertebølleboplads Skatchholm II.⁶³

Skader på æggen, brud ved skafthullet og opskærpning viser, at disse gravøkser også har været benyttet i dagligdagen og på samme måde som de ikkemønstrede. De har altså *både* været brugt som egentlige redskaber og har samtidig haft en symbolsk værdi og betydning, som stadig har været intakt til trods for deres nedslidte fremtræden. Konklusionen er, at det snarere er funktionen som rituel objekt i gravsammenhængen, der har spillet den afgørende rolle, og at det i mindre grad er anvendelsen som økse, der har haft betydning.

NOTER

1. Andersen 1981, s. 7-59; Andersen 1998, s. 9-28.
2. Stensballe Sund, Vær s., Voer h., (Gl.) Skanderborg Amt. Sognebeskrivelsesnummer 41 af Vær Sogn. Stykket har Nationalmuseet nr. A 45431, Jnr. 986/56 og NM VIII j nr. A 4697.
3. Hevring. Nationalmuseet nr. A 4904. Øksen er et enkeltfund, der er fremkommet ved kanalgravning nær Hevringholm, Vivild s., Sønderhald h., Randers Amt. Andersen 1981, s. 24.
4. Thomsen & Jessen 1906, s. 22-23, fig. 5; Andersen 1981, s. 25, fig. 12 øverst.
5. Andersen 1981, s. 25, fig. 12 (nederst og s. 58, note 37a); Andersen 2009, s. 184, fig. 167.
6. Andersen 1978, s. 24-31; Andersen 1981, s. 32-33, fig. 17.
7. Jæger 1998, s. 1-11; Jæger 2000, s. 34-35. Stykket, som er upubliceret, har Agernæs nr. 5563 x767.
8. Richter & Noe-Nygaard 2003, s. 13.
9. Petersen 1971, s. 13, s. 32, fig. 16,5. Liversage 1966, s. 226-227, fig. 3 th. Illustrationen er tegnet i en skæv vinkel, så tappen ikke kan ses på figuren. Petersen 1971, s. 36.
10. Mundtlig information fra museumsinspektør S. Hartz, Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseum, Schloss Gottorf.
11. Möhl, 1971, s. 43-77; Andersen 1997, s. 54-56, fig. 9, 10 & 11.
12. Privatsamling. Johs. Rasmussen, Tørresø, Otterup. Nummer 869 (hjortetaksøksen) og nr. 874 (skaftet).
13. Andersen 1981, s. 37, fig. 20.
14. Torpegaard. Andersen 1981, s. 14-15, fig. 6.
15. Bogø Nor. Andersen 1981, s. 15-18, fig. 7.
16. Skærbæk. Andersen 1998, s. 9-28.
17. Øksen er et enkeltfund og er fremkommet ved oprensning i marine (atlantiske) lag i åen. Øksen opbevares på Viborg Stiftsmuseum.
18. Værebros Å. Enkeltfund, Nationalmuseet nr. A 49921. Petersen 1971b, s. 188-189.
19. Andersen 1981, s. 45-48, fig. 27.
20. Museet på Koldinghus, nr. 6035.
21. Petersen & Petersen 1978, s. 18-19, fig. 9-10.
22. Stodiek 1993, Tafel 50-51, s. 74-75.
23. Andersen 2009, s. 126-128, fig. 108-109. Skaarup og Grøn, 2004, s. 119, fig. V. d. 11, 1.
24. Andersen 1981, s. 11-12, fig. 3 og s. 22, fig. 10; 57 (note 32).
25. Schilling 1997, s. 97, fig. 4.
26. Skriftlig information (med skitse) af 4. juli, 2001, fra T. Plonka, Instytut Archeologii UW, Wrocław, Polen.
27. Schwantes, G., 1939, 125, Abb. 131.
28. Gramsch und Schoknecht 2003, Abb. 30,1; Gramsch 2018, 43, Abb. 31: 1).
29. Johansen 1999, s. 61, fig. 38b.
30. Petersen 2003, s. 43, fig. 32.

31. Andersen 2013, s. 236, fig. 4.18.
32. Andersen 1970, s. 67-90; Andersen 2018, s. 25-32.
33. Petersen 1990, s. 24-25, s.197.
34. Hjortetaksøkke fra Nørrestrand i Horsens Fjord. Horsens Museum, nr. 3745 x1.
35. Submarint enkeltfund af brudstykke af mønstret hjortetaksskaft fra Jensnæs i Horsens Fjord. Moesgaard Museum nr. 3202 A.
36. Andersen 1981, s. 10-11, fig. 2.
37. Venligst meddelt af museumsinspektør P. Astrup, Moesgaard Museum. Hjortetaksøkkerne har nr. 5184 x25 og x26.
38. Andersen 1981, s. 21, fig. 9.
39. Jesholm. Systematisk udgravning af bopladsområde på Norddjursland. Ældre Ertebøllekultur, DJM jnr. 2050. Jesholm er C14-dateret til 4840-4719 f.Kr. (AAR-13391 og AAR-13400).
40. Andersen 2013, s. 234, fig. 4.15-4.16. Schwabedissen 1974, s. 5, Abb. 3 nr. 6.
41. Andersen & Malmros 1966, s. 67, fig. 19, 3.
42. Andersen 1972, s. 73-125.
43. Andersen 1996, s. 7-38. Lystrup I er C14-dateret til 5310-4910 f.Kr. (K-4052 og K-4055).
44. Frederiksdal. Upubliceret udgravning. Moesgaard Museum jnr. 1777.
45. Dyngby III, Moesgaard Museum jnr. 4339. Stykket har nummer 4339 JW.
46. Norslund lag 3: Andersen og Malmros 1966, s. 69-70, fig. 22 th.
47. Petersen 1974. Ambrose *et al.* 2007, s. 19-21.
48. Johansson 1999, s. 36-37.
49. Gåsemose: Andersen 1981, s. 38, fig. 21.
50. Kulturlaget er C14-dateret til 4840-4719 f.Kr. (AAR-7648).
51. Petersen & Petersen 1978.
52. Enkeltfund fra Lerkenfeldt Å. Viborg Museum, nr. 6036.
53. Mundtlig information fra mus. insp. E. Kannegaard, Museum Østjylland (Grenå-afdeling). Øksen har nr. DJM 2123 x5345.
54. Brabrand. Moesgaard Museum nr. 3891 JA. Øksen har nummer 3891 A.
55. Øksen fra Meilgaard-køkkenmøddingen er indgået i samlingen på Kulturhistorisk Museum, Randers nu: Museum Østjylland) i 1895 med nummeret KHM 7462.
56. Mathiassen *et al.* 1942, s. 42-43, fig. 18.
57. Petersen 1998, s. 95-96. fig. 12 & 13.
58. Petersen 1984, s. 15, fig. 11-13.
59. Andersen & Malmros 1966, s. 69-70, fig. 22 th.
60. Toft 2006, s. 112-115; Toft 2017, s. 269-271.
61. Fannerup og Nederst. Økserne fra gravene i Fannerup og Nederst (Andersen 1998, fig. 3c, s. 4-5).
62. Strøby Egede: E.B. Petersen 1988, s. 121-125; Petersen 1998, s. 97, fig. 14.
63. Skatchholm II. Larsson 1993, s. 53-54.

LITTERATUR

- Ambrose, S.H., P. Bennike, J. Heinemeier, N. Noe-Nygaard, E.B. Petersen, P.V. Petersen, T.D. Price, M.P. Richards 2007 New information on the Stone Age graves at Dragsholm, Denmark. *Acta Archaeologica*, vol. 78, s. 1-24.
- Andersen, S.H. 1970: Flintægddolken fra Flynderhage. *Kuml* 1969, s. 91-95. Aarhus.
- Andersen, S.H. 1972: Ertebøllekulturens harpuner. *Kuml* 1971, s. 73-125.
- Andersen, S.H. 1978: Et mønstret hjortetaksskaft fra Vestmors. *MIV*, 8, Museerne i Viborg Amt, s. 24-31.
- Andersen, S.H. 1981: Ertebøllekunst. Nye fund af mønstrede Ertebølleoldsager. *Kuml* 1980, s. 7-59.
- Andersen, S.H. 1996: Ertebøllebåde fra Lystrup. *Kuml* 1993-94, s. 7-38.
- Andersen, S.H. 1997: Ertebølleharpuner og spækhuggertænder. Aspekter af marin fangst i Ertebølletid. *Kuml* 1995-97, s. 45-99.
- Andersen, S.H. 1998: En mønstret pragtøkse fra ældre Ertebølletid. *Kuml* 1997-98, s. 9-28. Aarhus
- Andersen, S.H. 2009: *Ronæs Skov. Marinarkæologiske undersøgelser af kystboplads fra Ertebølletid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 64. Højbjerg.
- Andersen, S.H. 2013: *Tybrind Vig. Submerged Mesolithic settlements in Denmark*. Jutland Archaeological Society Publications, Vol. 77. Højbjerg.
- Andersen, S.H. 2018: Flintægddolkene fra Flynderhage og Nederst – et lille bidrag til Ertebøllekulturen i Østjylland. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2016, s. 25-32.
- Andersen S.H. & C. Malmros 1966: Norslund. En kystboplads fra ældre stenalder. *Kuml* 1965, s. 35-114.
- Gramsch, B. 2018: Mesolithische Knochen- und Geweihartefakte mit intentionellen Ritzungen von Friesack, Fundplatz 4, Lkr. Havelland. *Veröffentlichungen zur brandenburgischen Landesarchäologie. Band 48*, s. 7-54.
- Gramsch, B. & U. Schoknecht, 2003: Gross Fredenwalde. Lkr. Uckermark – eine mittelsteinzeitliche Mehrfach bestattung in Norddeutschland. *Veröffentlichungen Brandenburg. Landesarchäologie. Band 34*, 2000, s. 9-38.
- Johansson, A.D. 1999: Ertebøllekulturen i Sydsjælland. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1997, s. 7-88.
- Jæger, A. 1998: Blandingsgods. *Skalk*. No. 1-11. Aarhus.
- Jæger, A. 2000: Agernæs, en oversvømmet boplads på tørt land. I: S. Hvass (red.): *Vor skjulte kulturarv*, s. 34-35. København.
- Larsson, L. 1993: The Skateholm Project; Late Mesolithic Coastal Settlement in Southern Sweden. I P. Bogucki (ed.): *Case Studies in European Prehistory*, s. 31-61. CRC Press, London.
- Liversage, D. 1966: Ornamented Mesolithic Artefacts from Denmark. *Acta Archaeologica*. Vol. XXXVII (1966), s. 221-237.
- Müller, S. 1918: *Oldtidens Kunst. Stenalderen*. København.
- Möhl, U. 1971: Oversigt over dyreknogeterne fra Ølby Lyng. En østsjællandsk kystboplads med Ertebøllekultur. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1970, s. 43-77.
- Nash, G. 1998: *Exchange, Status and Mobility. Mesolithic portable art of southern Scandinavia*. BAR International Series 710. Archaeopress. Oxford.

- Petersen, E.B., 1971a: Ølby Lyng. En østsjællandsk kystboplads med Ertebøllekultur. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1970, s. 5-42.
- Petersen, E.B. 1971b: En ornamenteret hjortetaksøkse. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1971, s. 188-189. København.
- Petersen, E.B. 1973: Dobbeltgravene fra Dragsholm. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 187-188. København.
- Petersen, E.B. 1974: Gravene ved Dragsholm. Fra jægere til bønder for 6.000 år siden. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 112-120.
- Petersen, E.B. 1988: Ein Mesolithisches Grab mit Acht Personen von Strøby Egede, Seeland. *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 18, 1988. Heft 2, s. 121-125. Mainz.
- Petersen, E.B. 1990. "Hjortedræber". I: P. Kjærum, R.A. Olsen (red.): *Oldtidens ansigt*. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II 16. april 1990, s. 24-25, 197. København.
- Petersen, E.B. *Acta Archaeologica* XXIII, s. 167ff. København.
- Petersen, E.B. & P.V. Petersen, 1978: Bergmansdal for 7.000 år siden. *Helsingør Bymuseums Årbog* 1978, s. 5-28.
- Petersen, P.V. 1984: Chronological and Regional Variation in the Late Mesolithic of Eastern Denmark. *Journal of Danish Archaeology*. Vol. 3, s. 7-18.
- Petersen, P.V. 1998: Rav, hjortetak og mesolitisk magi. Danefæ fra stenalderen. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1998, s. 87-100.
- Petersen, P.V. 2003: Mammutter, Moselig og Mønter. *Blade af Sakskøbing og omegns historie fra istid til tidlig middelalder*. Sakskøbing.
- Richter, J. & N. Noe-Nygaard 2003: A Late Mesolithic Hunting Station at Agernæs, Fyn, Denmark. *Acta Archaeologica*. Vol. 74, s. 1-64.
- Schilling, H. 1997: Bopladsen Korsør Nor. Jæger- og fiskerfolkets permanente tilholdssted i liv og død, 93-98. I: Pedersen, L., A. Fischer og B. Aaby (red.): *Storebælt i 10.000 år. Mennesket, havet og skoven*. København.
- Schwabedissen, H. 1972: Rosenhof (Ostholstein), ein Ellerbek-Wohnplatz am einstigen Ostseeufer. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 2-1972, 1-8. Mainz am Rhein.
- Schwantes, G. 1939: Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins. I: Pauls V. und O. Scheel: *Geschichte Schleswig-Holsteins*. Bd. 1. Neumünster.
- Skaarup, J. & O. Grøn 2004: Møllegabet II. A submerged Mesolithic settlement in southern Denmark. *BAR International Series* 1328. Oxford.
- Stodiek, U. 1993: Zur Technologie der jungpaläolithischen Speerschleuder. *Tübinger Monographien zur Urgeschichte*. *Archaeologica Venatoria*, Bd. 9. Tübingen.
- Thomsen, Th. & A. Jessen 1906: Brabrand-Fundet fra den ældre Stenalder. Arkæologisk og geologisk behandlet. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*. II Række, Vol. 21, s. 1-74.
- Tilley, Ch. 2015: *Material Culture and Text. The Art of Ambiguity*. Routledge Library Editions: Archaeology. Volume 48. Oxon.
- Toft, P.A. 2006: Hvor går grænsen? Et studium af sociale territorier og ornamentik i Maglemosekulturen. In: Eriksen, B.V., (ed.): *Stenalderstudier*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 55, s. 101-118. Aarhus.
- Toft, P.A. & E.B. Petersen 2015: Five thousand Years of Decorated Amber pendants from the Danish Mesolithic. *Die Kunde, Neue Folge* 64, 2013, s.197-218.
- Toft, P.A. 2017: Regionalism and Mobility in Early Mesolithic Art? In: Sørensen, M., Buck Petersen, K. (eds.): *Problems in Palaeolithic and Mesolithic Archaeology*. *Arkæologiske Studier*, volume 12, s. 259-274. København.

Ertebølle art – techniques and chronology

New finds from the Ertebølle culture in Jutland

This article presents a new tool type within the material equipment of the Ertebølle culture in Jutland (figs. 1-2). The artefact is made of red deer antler and has a polished surface. The outline is oblong with parallel edges; one end is blunt, while the other ends in a break. The cross-section is semicircular, and on the top side is a small tap (figs. 1-2). The new artefact is, moreover, decorated with various patterns, in the rare *pointillé* (punch) technique and with both fine and deeply incised lines. The new type is extremely uncommon and has not previously been found in Jutland, but a few examples have been recorded on Ertebølle settlements in northern Funen and eastern Zealand (figs. 3-5). The scarcity of the finds means that a secure identification of the tool's function is not possible, but it is found in both the Early and Late Ertebølle culture.

Besides Numerous new ornamented Ertebølle artefacts have turned up since the two overviews of the art of the Ertebølle culture were published in *Kuml* in 1981 and 1998 (see note 60) (figs. 1-25). Most comprise antler axes, but there is also a single shaft (fig. 12) and a fragment of a bone knife ornamented with drilled pits and a rare depiction of a human figure (fig. 20). Most of the new finds derive from central-eastern Jutland, especially the area around Horsens Fjord, and on Djursland which, both in a Danish and a northern European context, constitute areas yielding many ornamented Late Mesolithic antler artefacts.

The new finds also include two antler axes (figs. 6 and 11) and a slender shaft (fig. 7). The surface of the antler axe, which is worn smooth, is covered by

several different incised patterns, for example, zigzag bands of thin lines, bunches of short, parallel lines, a rhombus and a row of the familiar 'wheatsheaf' motifs. All these motifs are incised into the surface of the antler axe using fine, thin lines (fig. 6).

Surface-covering ornamentation is a characteristic feature of tools from the Early Ertebølle culture and, with the aid of 'surface stratigraphy', it has been possible to distinguish and date various decorative techniques and episodes in relation to each other (fig. 27). The stab technique is the earliest, while that employing fine, thin lines is slightly later. The latest patterns are those which are incised in a technique employing broader, deeper lines. It is possible that a small group of antler axes with a characteristic smooth-scraped surface (figs. 22-25) represents the latest decorative technique employed during the Ertebølle culture. After this technique, no further examples of the decoration of Ertebølle antler artefacts are found.

The ornamented antler axes can be divided into two groups: A small group of heavily worn examples that have been used over a longer period and which bear several successive incised patterns employing different techniques, compositions and motifs, and a larger group of axes that do not have a worn surface and only bear a few motifs of an individual character. The first group can be interpreted as 'ritual/magical' pieces that have been used over a long period, while the second group represents the more individual, identity-marked artefacts with a looser, less stringent decorative structure. The ritual use of the axes in

the first group has extended over such a long time span that both the decorative techniques and the motifs have changed several times. This decorative sequence can be roughly dated to the earliest/Early Ertebølle culture, c. 5400–4700 BC.

The shaft (fig. 7) is unusual, given that it is made from a very slender (young) antler of atypical size and form and displays very regular ornamentation in the form of a panel containing a long row of wheatsheaves. A similar slender shaft bearing wheatsheaf ornamentation has been recorded from the submerged Ertebølle locality of Ellerbek in Kieler Förde, and these two shafts constitute a small group of the ornamented shafts from the Ertebølle culture. They are related in form to the throwing sticks of late ice age times.

The commonest motif employed in the Ertebølle culture of western Denmark is the wheatsheaf, which is found on c. 25 antler axes. It is characteristic that this motif almost always appears as well-delimited ‘sets’ on the axes (13 examples), while it has a more scattered occurrence across the surface of other artefacts. A count of the number of wheatsheaves in the motif groups on the individual tools shows that in most cases (16 examples) there is a clear dominance of sets containing groups of three, four or five motifs, whereas one or two wheatsheaves are rare occurrences. Conversely, there are only three cases where more than ten motifs have been incised on the same artefact. In one instance (the antler from Bogø Nor) as many as about 25 motifs occur on the same piece. The fact that the motifs only rarely show a slight overlap indicates the ornamentation was not planned as a single composition from the beginning but results from a series of ritual activities over a longer period. This is also evident from instances where it has been possible to separate the ornamentation out into a series of successive decorative processes.

The surface of the ‘ritual’ tools has apparently functioned as a wall or a board into which patterns have repeatedly been incised. This suggests that these artefacts had either a special ideological or ritual significance over an extended period. This conclusion is underlined by their smoothly worn surface and partially worn-away motifs. As a parallel to this approach, attention can be drawn to cave walls decorated with Late Palaeolithic art, where the same surfaces have been used repeatedly for painting or incising motifs. The fact that so few Ertebølle antler artefacts (relative to the total number of these tools known from the culture) are ornamented suggests that these pieces had a different function or worth than the non-ornamented examples. This interpretation is, however, contradicted to some degree by the evident damage to the axe edge, fractures at the shaft hole and evidence of heavy rejuvenation of these tools. Collectively, this shows that these tools have both been used in everyday life and in the same way as the unornamented examples. There are several instances of ornamented axes being heavily worn and having a damaged edge: For example, the axes found in the Ertebølle graves at Fanerup and Nederst on Djursland. This demonstrates they have both been used as actual tools and have had a symbolic value and significance that has remained intact despite their worn-out appearance. This leads to the conclusion that it has more probably been their function as a ritual object in a burial context that was crucial, while their use as a tool – an axe – has been of lesser significance.

If we now turn our attention to the chronological aspects of these ornamented antler tools, it is interesting that virtually all of them can be dated to the earliest/Early Ertebølle culture, i.e. 5400 – 4600 B.C (cal.). The decoration of the antler tools (axes and shafts) of the Ertebølle culture in western Denmark largely ceases around 4700 BC, with a shift from

ornamented to unornamented tools at the beginning of the Late Ertebølle culture. In the Middle and Late Ertebølle culture, decoration is only found on pottery and the painted/carved paddle blades, which apparently become the new objects for ornamentation. Ornamentation in the Late Ertebølle culture may, however, also have encompassed the human body and clothing, in addition to woven artefacts and those of skin/hide – all materials that are not readily preserved.

This shift in, or cessation of, decoration of the culture's antler artefacts constitutes a marked change relative to the way in which this material was treated for many centuries prior to this. It must, therefore, signify a change or a shift in the culture's ideology at this time (c. 4700 BC). It also coincides with a decline in the culture's burial practices – a virtual cessation, whereby the number of graves falls dramatically.

This temporal coincidence may be just random chance, but it is interesting that it also coincides with the appearance of a series of new artefact Types in the material world of the Ertebølle culture: types that point towards the south and southeast: pottery, T-shaped antler axes, bone rings etc. This could mean that these events reflect a much deeper shift in the social and ideological structure of the Ertebølle culture than has previously been assumed, where research focus has largely been restricted to the typological/technological changes (see note 61).

It seems that not only are there significant changes the Ertebølle culture's material equipment around 4700 BC, but a much deeper, ideological social change occurs, which sees expression in significantly fewer graves and cessation of the decoration of antler axes and shafts.

Søren H. Andersen
Aarhus Universitet